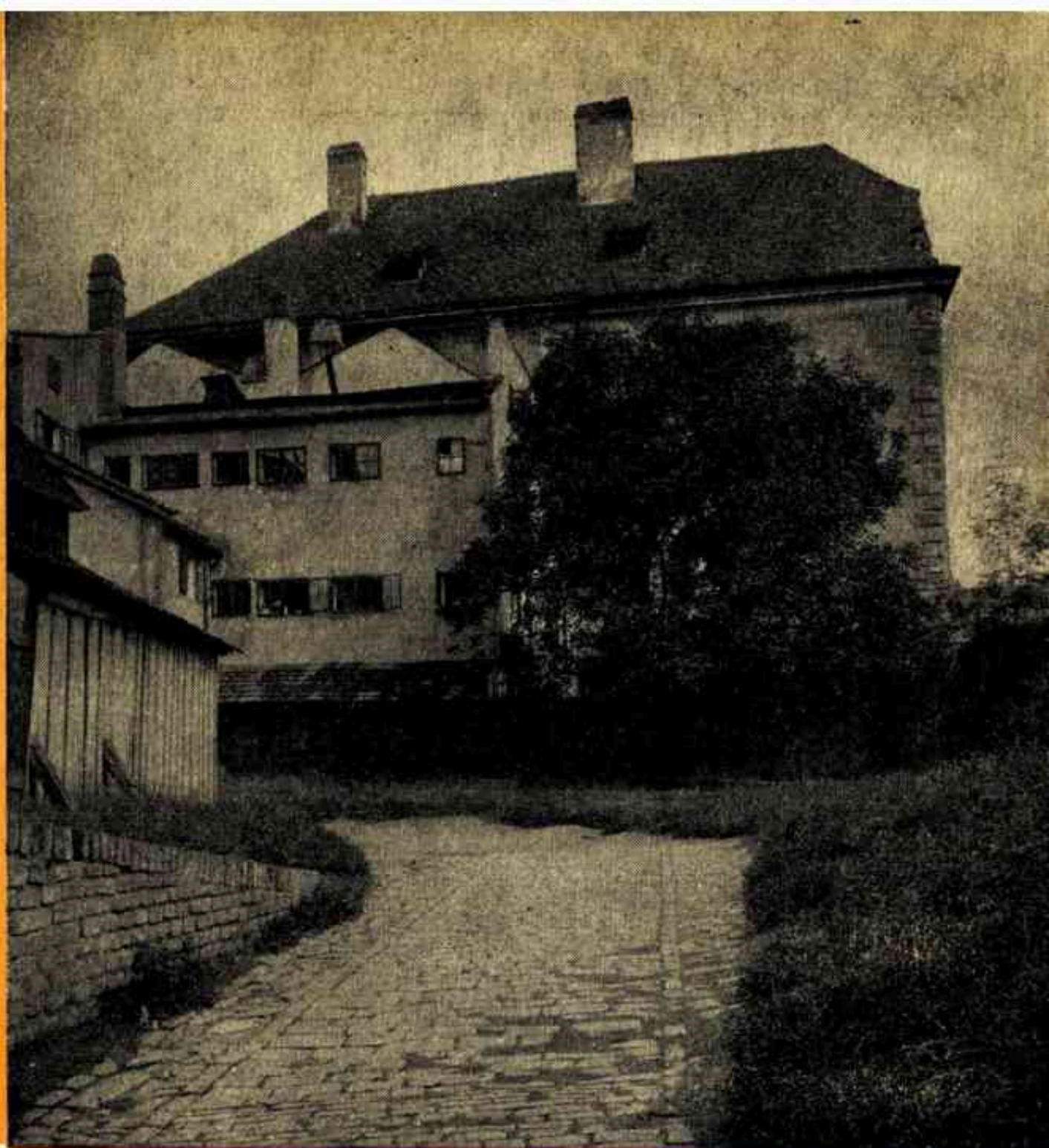

1964

ČÍSLO 118

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

STARÉ OLOMOUCKÉ ŠPÍTÁLY A JEJICH SITUOVÁNÍ

Mezi důležitá sociální zařízení ve středověkých městech patřily špitály, ony sloužily za útulek přestárlým osobám a opuštěným nemocným. Špitály byly zakládány podle potřeby a jejich vznik se řídil hospodářským vývojem města samého, a proto i jejich vývoj postupoval různým způsobem.

V prvotní době sloužily špitály jako útulky pro malomocné, kterážto nemoc, lepra, nabyla značného rozšíření ve 12. až 14. století. Stalo se tak následkem čilých obchodních styků s Orientem, Egyptem a zvláště pak křížáckými výpravami, které se uskutečňovaly v letech mezi r. 1096 do r. 1230. Byly tedy původní funkce špitálu hygienicko-epidemiologické, pro izolaci osob stížených malomocenstvím. Koncem 14. století, po zakončení této hrozné nemoci, přeměnily špitály svoji funkci a staly se ústavy všeobecně charitativními, kde se ošetřovali práce neschopní lidé, třeba i zdraví, ale také osoby potřebné lékařského ošetření všeho druhu. Byly to tedy vedle špitálu také starobince a chudobince; postupem času se vyvinuly tyto špitály v důležité činitele hospodářské, které měly možnost používat různá práva a výhody, jako byl například asyl, imunita a pod. Jejich finanční hospodaření bylo dostatečně zajištěno, neboť byly často bohatě dotovány nezištnými dárčí.

Doba, ve které byly špitály zakládány, může se určit podle jejich původního určení jako leprosoria asi do let 1220 až 1400. Špitály vznikaly jednak z iniciativy měšťanstva jako zařízení světská a také byly zakládány někdy při různých ústavách církevních, mnohdy specializovaných pro tento obor.

V Olomouci byly zakládány špitály místními soukromými osobami, podporovány a také obdarovávány byly od dobrodinců místních nebo cizích, jež pocházeli ze stavů světských; byly to mužové nebo ženy, ale také to byly někdy osoby církevní. Dozor nad olomouckými špitály vykonávala zprvu olomoucká kapitula až do roku 1401, po této době již jen městská rada, která také ustanovovala správce, provisoru ústavu. Lékaři ve špitálech se připomínají teprve od začátku 18. století.

Olomoucké špitály byly situovány mimo území vnitřního města, ležely při hlavních cestách od Brna a Prahy, při cestě polské a slezské, a to proto, aby i v době po uzavření městských bran byly přístupny přichozím i cizím osobám, hledajícím pomoc.

Každý špitál měl vedle vlastní špitální budovy ještě kapli nebo kostelík a také hřbitov; duchovní správu měla ona fara, v jejímž obvodu se špitál nalézal. V ošetřování byli nemocní a chudobní chovanci, ale někdy i osiřelé děti; počet chovanců v zaopatření byl původně 12, 6 mužů a 6 žen, ale tento počet byl různý podle toho, jak to ustanovoval špitální řád. Službu ve špitále konala nejdříve laická sdružení mužská i ženská; později ji vykonávaly příslušnice náboženských spolků zvané bekyně, jejichž řád byl založen v Lutychu již koncem 12. století. Po zrušení tohoto řádu vykonávaly tuto funkci terciářky, členky třetího řádu sv. Františka Seraf. Pro přijímání chovanců platila zvláštní nařízení jednotlivých špitálů, mohly to být nemocné, chudé a staré osoby nemohoucí se samy vyživovat. Špitální řády či předpisy určovaly jejich stravu, ošacení, účast na církevních průvodech, pohřbech a při modlitbách za dobrodince ve špitálním kostele. Zebrání chovancům bylo zakázáno, ale u každého kostela mohla osoba vybírat almužny, které se rozdělily i mezi jiné chudé osoby. V předšpitálu byly sběrný naturálií a jiných věcí pro ústav. Pro nemocné byly zvláštní pokoje a v těch mohli měšťané umísťovat své lidi na svůj náklad.

Špitály byly tedy předně zaopatřovacími ústavami, domovy pro zchudlé, staré a také nemocné osoby, poskytovaly ošetření a léčení, ovšem jen takové, které mohla dát tehdejší doba, a to se všemi nevýhodami a nedostatky, které se objevovaly a pocítovaly zvláště v době různých epidemií. Proto se díváme na tyto špitály jako

na předchůdce pozdějších nemocnic a novějších starobinců, které se dodatečně oddělily od nemocnic. Za císaře Josefa II. r. 1785 se staré městské olomoucké špitály zrušily a vznikla pouze jediná nemocnice s odbornou léčebnou péčí.

Historie olomouckých špitálů byla již popsána v literatuře; první práce jsou však kusé, někdy nedoložené archivními doklady, kteréžto zprávy použili i pozdější autoři. Pečlivou historii podle archivních dokladů napsal Robert SCHÜNKE, tu v krátkosti opakuje M. REMEŠ v úvodě k práci o pozdější nemocnici. V. NEŠPOR a H. KUX v dějinách města Olomouce uvádějí různé nové archivní zprávy o špitálech.¹ Ze všech prací, pojednání a různých zpráv a záznamů se dá sestavit obsažná a jednotná historie jednotlivých špitálů. V jediné věci však autoři nejsou jednotní a často se rozcházejí, a to je v situování špitálních objektů. V této práci uvedu krátkou historii jednotlivých špitálů a pak podle literatury a některých nových archivních dokladů, ale zvláště pak podle zachovalého plánového materiálu a starých pohledů na město pokusím se špitály, pokud je to možné, přesně situovat a zakreslit do plánů, v nichž naznačím dnešní zastavěné území pro možnost představy, kde byly špitály postaveny. Poznamenávám, že dosud nebyla sepsána historie o hospodářských poměrech našich špitálů, ačkoliv archivního materiálu k této práci je poměrně mnoho a práce byla by jistě velmi zajímavá a objasnila by hospodářské poměry i život v tehdejších dobách.

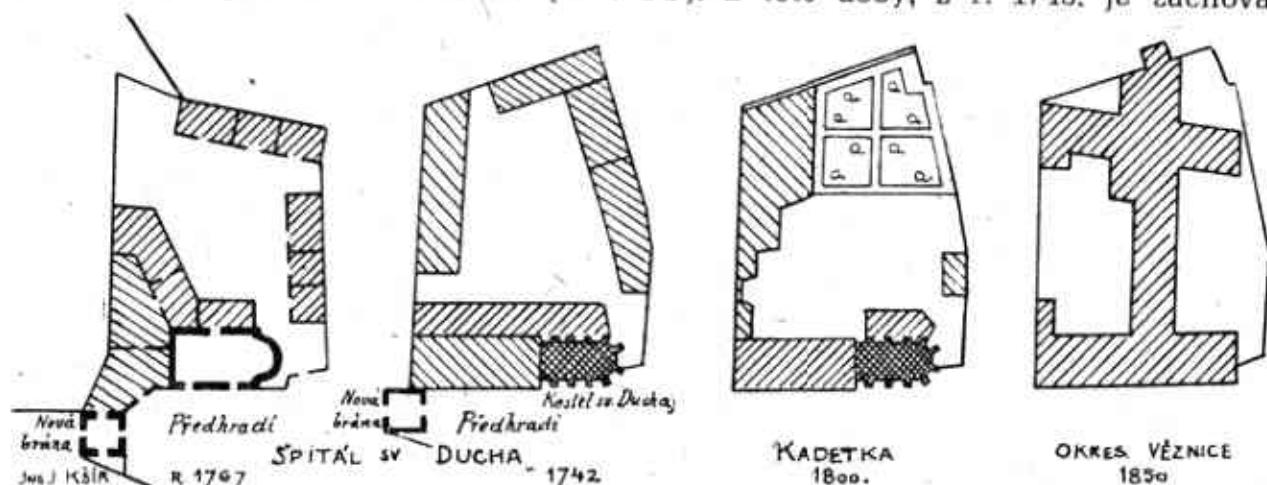
Špitál sv. Ducha na Předhradí

byl nejstarším olomouckým špitálem a stál při Nové bráně, která oddělovala město, spravované měšťany, od Předhradí, které patřilo pod pravomoc zeměpanskou. Původně se nazýval špitálem sv. Antonína, teprve později špitálem sv. Ducha, dokonce Velkým špitálem na rozdíl od Malého špitálu sv. Ducha, který stál v poli pod Tabulovým vrchem. Při založení byl útlukem pro malomocné a teprve po vymizení lepry, koncem 14. století, změněn byl ve špitál. K budově špitálu přiléhala kostelík sv. Ducha, po obvodu dvora stály dvorní budovy, zahrada a hřbitov, který se uvádí r. 1580.

Špitál založil r. 1246 Martin Pokora, který byl jednoduchým a zbožným člověkem; on si vyžádal k založení povolení od papeže v Římě a na stavbu věnoval celý svůj majetek. Na stavbu přispěli také olomoucký purkrabí Oneš, purkrabí Milíč z Veveří a jiní dobrodinci, neboť papež povolil odpustky těm, kteří přispějí na stavbu. Správcem ústavu byla z počátku kapitula, ale později městská rada olomoucká. Také biskup Bruno dal r. 1258 odvádět část příjmů z hospodářského dvora v Drozdovicích do špitálu a ve své závěti pamatoval na chudé a nemocné ve špitále; stejnými odkazy pamatovali na špitál někteří kanovníci ve svých testamentech. Podpory a věnování se neustále množily, takže špitál se stal majitelem pozemků ve Chválkovicích a měl dva mlýny pod nemocnicí na Moravici. K r. 1462 je v listinách zaznamenáno,² že špitální budova již stářím sešlá a také požárem poškozená, byla nově a rozměrněji vystavěna přispěním nových dobrodinců a přispívatelů. V 16. století, kdy byla Olomouc největším moravským městem,³ přibývalo obyvatelů a bylo zapotřebí rozšířit a zvětšit prostory špitálu; v r. 1613 byla zbudována přístavba pro nemocné děti, sirotky a pro nalezinec. V té době bylo jmění ústavu již tak značné, že špitál dokonce půjčoval peníze olomoucké obci a soukromníkům.⁴ Za okupace města Švédy při obléhání Olomouce císařským vojskem byl špitál částečně demolován. Po odchodu Švédů byly budovy opraveny městem,⁵ bylo přistavěno mnoho pokojů, stáje a krámy pro prodej, které pronájmem přinášely špitálu příjmy.⁶ Poslední novostavba špitálu byla podniknuta městem v r. 1727 a kostelík renovován v r. 1732. Majetek špitálu, zjišťovaný v r. 1726 z nařízení císaře Karla VI., pozůstával ze 26.500 zl. kapitálu, na polnostech měl špitál 284 měřic v Hněvotíně⁷ a v okolních vesnicích 105 měřic, kromě toho dostával naturálie ze statků. Správcí špitálu byli měšťané Frant. Säss a Jan Filip Hieber; chovanců bylo 10 mužů a 10 žen. R. 1785 byl špitál zrušen současně s ostatními špitály.

Objekty špitálu ležely na Předhradí v místech dnešního domu č. 47 v Denisově tř. čp. 824, dříve PŘh. 39, při hradbě rozdělující město od Předhradí přímo u Nové věže, proti dnešnímu kostelu P. Marie Sněžné. Špitál ležel před vnitřním městem, před branou; původně to byla nezastavěná plocha ležící v jakési sníženině, tedy plocha patrně v r. 1247 nenáležící ani k městu ani k Předhradí. Sousední klášter klarisek, dnešní budova Vlastivědného musea, ležící na výše položeném terénu, ještě nestál, byl postaven až r. 1250. Špitál tedy ležel při hlavní komunikaci přicházející od východu.

Situace špitálu s rozmístěním budov se zachovala na plánech města. Na nejstarším detailním plánu města z r. 1742 s projektem tereziánské pevnosti je zakreslena kaple přiléhající k hlavní budově špitálu a ve dvoře jsou rozmístěny objekty kolem prostranného dvora (obr. 1 b). Z této doby, z r. 1745, je zachován

Obr. 1. Špitál sv. Ducha na Předhradí u Nové brány. Situace z let 1742, 1767, 1800 a 1850.

pohled na jednopatrové uliční průčelí špitálu, kostela a vjezdu.⁸ Půdorysné rozdělení celého objektu je schematicky znázorněno na plánu části města z r. 1767 projektu na neuskutečněnou stavbu vodovodu (obr. 1 a); kostelík měl dva boční vchody, vstup do špitálu byl u Nové věže; ve dvoře přiléhal ke kostelíku byt správce a ošetřovanci bydleli v ubikacích ve dvoře a vlastní špitál byl patrně v patře budovy.

Po zrušení špitálu v r. 1785 byly budovy určeny pro výchovu vojenských synků, tedy za kadetku; ta byla později přestěhována do upravených objektů kláštera Všech svatých, do dnešního domu armády. Pak do r. 1826 zde byla tkalcovna a v r. 1843 byly veškeré objekty zbourány a na místě vystavěna r. 1845 městem trestnice okresního soudu, „fronfeste“ nazývaná, která zde zůstala až do r. 1902, kdy se přestěhovala do nově postavených objektů soudních. Objekty však se v zásadě nezměnily, zůstaly a byly jen adaptovány a přizpůsobovány novým účelům podle potřeby uživatelů. Poslední velká přestavba objektu se uskutečnila r. 1915 podle soutěžního projektu arch. Jaro Kováře; prostory pro kino Moskva se upravily z velkého skladiště v r. 1926.

Špitál sv. Ondřeje v poli

s kaplí a hřbitovem stál daleko před hradskou bránou v osadě Ostrovy v sousedství bývalé obce Bělidla. Špitál byl vystavěn r. 1347 od měšťanů, prokazatelně existoval v r. 1418, neboť je uveden v zápise o mlýně, který stál proti špitálu sv. Ondřeje. V r. 1433 obdržel od měšťana Jana Ungara věnování ještě pro malomocné, koncem 16. stol. město zřídilo v kapli oltář a jsou odkazy pro špitál také počátkem 17. století. Za okupace města Švédy byl špitál i kostelík 21. června 1642

úplně zbourán a teprve po odchodu Švédů byl znovu postaven; v kterém roce se tak stalo, nebylo lze určit. Na plánu resp. kresbě ke sporu Kl. Hradiska s městem z let asi 1694 není špitál zakreslen, ač v l. 1670 a 1679 se píše o špitálu.⁹ V r. 1715 byli do špitálu dopraveni nemocní morem za velké epidemie, proti tomu se velmi bránili obyvatelé z Ostrova a Bělidel.

Jak bylo zjištěno, majetek špitálu v r. 1726 činil 20.000 zlatých a na polnostech tři a čtvrt měřice, jež přiléhaly na zahrady olomouckých kanovníků. Správci špitálu byli měšťané, obchodník železem Schneyder a řezník Jan Václav Thür. Ve špitále působili v r. 1729 lékař Kulm a chirurg Fr. Dittrich.

Pro stavbu pevnosti měla být zbourána celé osada Ostrovy; když však v r. 1744 vtrhlo pruské vojsko opět do Čech a na severní Moravu, připravovala se stávající barokní pevnost olomoucká k obraně a za tím účelem vydal 23. srpna 1744 pevnostní velitel rozkaz, aby veškeré objekty v obci Ostrovy byly neprodleně zbourány a tak i tento špitál byl ihned zbourán.¹⁰ Špitálníci byli přeloženi do zádušních domů u kostela Michalského, hřbitov byl zrušen a polnosti později koupil klášter Všech svatých.

Ze špitálního hřbitova zůstal až do r. 1839 kamenný náhrobek postavený na rozcestí hlavních cest a přemístěný sem z nedalekého hřbitova. Nazýval se švédský sloup, byl to 5 m vysoký sloup úplně reliéfně zdobený stojící na podnoží a nesoucí čtyřhrannou kamennou kaplici s vysokou stříškou; stěny kaplice měly reliéfy a nápis Klementa Slavonínského, purkmistra pochovaného r. 1542. Sloup byl přemístěn patrně za Švédů, když bourali špitál, neboť je již zakreslen na pohledovém plánu Kláštera Hradiska z r. 1694.⁹ Tato vzácná, patrně první olomoucká renesanční památka byla zničena bleskem za bouře v noci z 21. na 22. červen r. 1839 a nebyla již obnovena; zůstala zachována jen na kresbách a rytině z let 1820.¹¹ Sloup stál při státní silnici v místech dnešní odbočky nemocnice v třídě Pasteurově čís. 13, čp. 66.

Pro situování špitálu se v archívních zápisech uvádí podstatného jen to, že v l. 1670 a 1679 stál špitál na levém břehu řeky Moravy, při hlavní cestě a při velkém kamenném či dlouhém mostě; dále v r. 1551 je zaznamenáno, že proti špitálu stál mlýn na vodě Struze. SCHÜNKE píše, že špitál stál těsně při mostě na předměstí Bělidla a že je zobrazen na pohledu na město z r. 1667.¹² BLUMEN-ZWEIG uvádí, že špitál stál u velkého mostu. KUX píše v Siedlungen str. 252, že stál na ploše trojúhelníka při odbočce cest do Sternberka a do Hodolan; v dějinách na str. 264 píše, že stál vedle helvetského kostela. NEŠPOR v Osada Ostrovy uvádí, že stál špitál v samém sousedství Bělidel u markrabského šenkovství u zemské silnice.

Zachovaný plánový materiál nezakresluje zastavenou část osady Ostrovy; domy v osadě byly během půl dne vojskem zbourány a poněvadž špitál stál také na území této osady, byl rovněž ihned zbourán. Při markrabském šenkovství vznikla postupně obec Bělidla, a tato je zakreslena na plánu výkupu předměstských obcí pro postavení pevnosti.¹³ Tamtéž jsou zakresleny zahrady kanovníků, v jejichž sousedství ležely pozemky špitální. Schematicky je zastavění osady Ostrovy zakresleno na kresbě plánu o obléhání pevnosti Prušáky r. 1758,¹⁴ osada je popsána Malé Ostrovy u středního toku Moravy a Velké Ostrovy u hlavního toku, ale tohoto schematického nákresu nemůžeme použít pro naše účely. V listinách se stále píše o velkém kamenném mostě nebo o dlouhém mostě; most přes hlavní tok řeky Moravy to nebyl, neboť ten byl dřevěný a nebyl dlouhý. Počínajíc u řeky Moravy probíhala hlavní cesta k východu, a to na vyvýšeném, nasýpaném náspu, aby velké vody řeky, které bývaly velmi časté a tekly po celém širokém území po stranách řeky, nezatopovaly niveletu cesty. Aby vody neodnesly silniční násep, byly v tělese silnice postaveny v určitých vzdálenostech silniční inundační mosty, které se táhly od mostu přes hlavní tok až po hranice obce Bělidel. Kamenné obloukové mosty jsou zakresleny na pohledovém plánu Kláštera Hradiska z r. 1694,⁹ od hlav-

ního toku až k Švédskému sloupu, to je v délce asi 180 m, pak byly ještě mosty dřevěné přes vody na Struze a přes vodní odtok z rybníka sv. Ondřeje; tento poslední most byl při hranicích Bělidel v místech dnešního domu č. 25 v ulici Pasteurově. Celá trasa cesty mezi mosty byla dlouhá asi 280 m a to byl onen dlouhý most. Mlýn proti špitálu mohl stát v 16. století jedině na soutoku Struhy tekoucí od Kláštera Hradiska s výtokem vod z rybníka sv. Ondřeje, před jeho zřízením tekly sem vody z luk; stál tedy mlýn na severní straně cesty asi v místech dnešního domu č. 23 v Pasteurově ulici. Mlýn však jistě po zničení Švédy nebyl již obnoven.

Na konec třeba si uvědomit, kudy vedly hlavní cesty do Slezska a do Polska. Na pohledovém plánu Kl. Hradiska z r. 1694 je naznačeno, že dnešní hlavní cesta do Pavlovic ještě neexistovala, ale byla tam pouze polní cesta vedoucí na pozemky kláštera Všech svatých. Obě hlavní cesty, polská a slezská, jdoucí společně od hradské brány se za švédským sloupem a za mostkem vytočily na východ a jejich rozdělení nastalo až za dalším mostem přes vodu Struhu. Cesta polská odbočovala na jihovýchod a velkým obloukem se stáčela k mostu přes řeku Bystřičku (u dnešního lihovaru); cesta slezská šla dále rovným směrem na východ mezi zahradami kanovníků a starou obcí Bělidla až do míst dnešní školní budovy v ul. Táboritů č. 25 na Bělidlech, zde se stočila na sever do ulic Bendlovy a Jana Koziny a dnešní polní cestou směřovala do ulice Na zákopě a na Selské náměstí ve Chválkovicích. Teprve v době po vystavění dnešních Pavlovic r. 1745 vznikla také dnešní hlavní silnice ke Šternberku, tím se rozcestí obou hlavních cest posunulo blíž k hradské bráně a skoro až k švédskému sloupu, tj. do míst, kde dnes stojí dům s vrátnicí č. 10 při vjezdu do porážky v ulici Pasteurově.

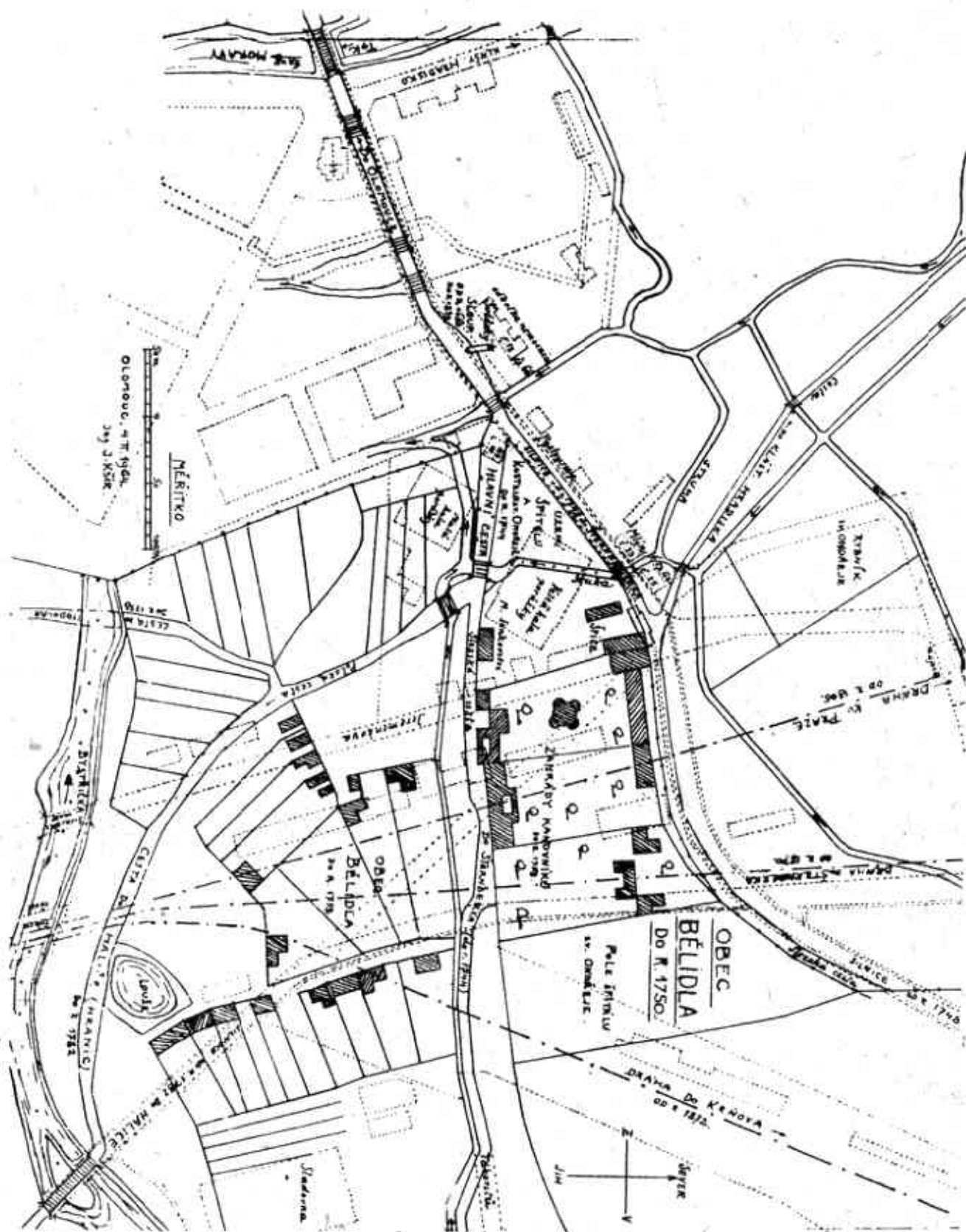
Území ve formě trojúhelníka při rozcestí hlavních cest je pravděpodobně pozemek našeho špitálu, který by zabíral dnes část území porážky při ulici Pasteurově a asi severní třetinu velké haly a třetí strana by zasahovala k budově malé haly v porážce (obr. 2). Jižní část velké haly v porážce a území hostinců na Špici a býv. hostinec bělidelský v ulici Jeremenkově, které přiléhalo k zahradám kanovníků, bylo patrně markrabské šenkovství, jenže hlavní objekt byl asi na jižní straně pozemku obrácený k býv. rozcestí obou hlavních cest.

Špitál sv. Ondřeje je jediný z olomouckých špitálů, jehož budovy nelze přesně situovat pro nedostatek plánového a popisného materiálu. Záhadou ještě zůstává to, že špitál není naznačen na pohledovém plánu Kl. Hradiska z r. 1694. Na plánu (obr. 2) je zakresleno pomocí starých katastrálních plánů situování starého umístění obce Bělidel, Pleychu. Stavbou severní dráhy bylo zabráno celé území starých Bělidel a pak také stavbou dráhy ku Praze musela být cesta polská čtyřikrát přemísřována a cesta slezská rovněž třikrát, a to v rozmezí let 1841 až 1929, do doby postavení pavlovického podjezdu.

Špitál Panny Marie v poli

se nazýval původně špitál sv. Ducha podle kaple, která k němu patřila; pro odlišení se špitálem v městě se nazýval „malým špitálem sv. Ducha“. Teprve obnovitel špitálu pojmenoval špitál na P. Marie Bolestné a při jeho další obnově, po zničení Švédy, na špitál P. Marie Pomocné. Špitál byl situován pod Tabulovým vrchem na konci předměstí Střední ulice a pozůstal z budovy špitální, později i budovy obytné, v sousedství byl hřbitov rozkládající se kolem kaple.

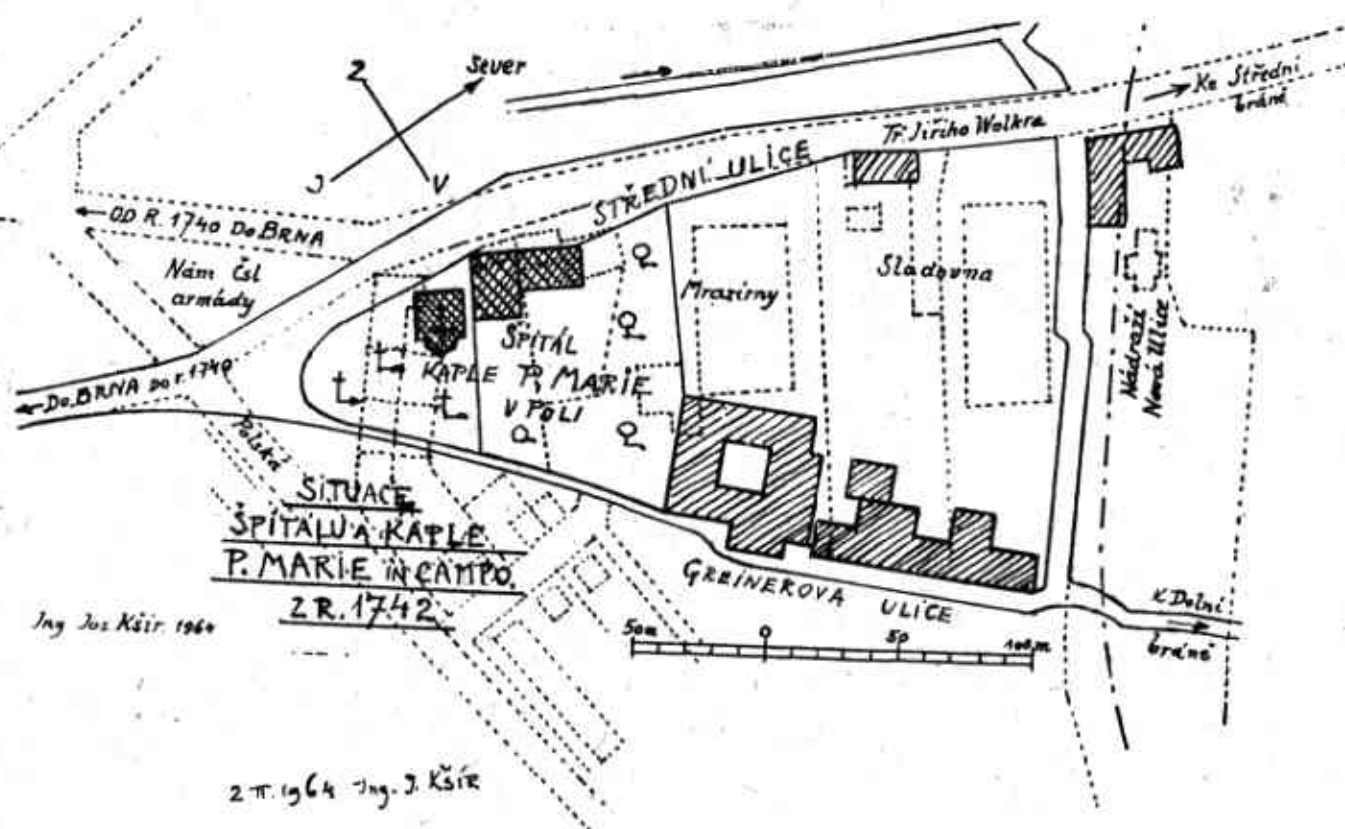
Založení špitálu spadá do 13. století, neboť se jednalo o špitál pro malomocné; bližší zprávy nemáme, jedině kanovník Wernher v roce 1305 činí ke špitálu ve své závěti odkaz „malomocným a špitálu, aby všechno rovně mezi ně bylo rozděleno“. První písemná zpráva o špitálu pochází z roku 1397, kdy se uvádí, že kaple sv. Ducha u špitálu je již delší dobu sešlá, zpustlá a bez příjmů; proto olomoucký purkmistr Pešek z Prostějova kapli znovu vystavěl, a to z pevného materiálu, uvnitř vyzdobil a hřbitov ohradil novou zdí; současně založil u špitálu

Obr. 2. Špitál svatého Ondřeje v osadě Ostrovy se starou obcí Běládky. Situace z roku 1750.

Za okupace města Olomouce Švédy byl špitál vypálen a zbourán; po 30leté válce byl špitál roku 1668 na stejném místě postaven magistrátem města Olomouce za přispění lázeňského Ondřeje Kornera. Nový kostel Panny Marie Pomocné a byt kaplana byl zbudován roku 1716 olomouckým starostou Michalem Paumbem, který také na údržbu věnoval kapitál 2000 zl. a jeho vdova později kapitál doplnila na 3000 zl.; patronát přenesl stavebník na olomoucký magistrát. Majetek špitálu roku 1726 činil asi 16.000 zl. a přináležely mu dvě zahrady.

Zřízení olomoucké pevnosti byl zpečetěn osud všech předměstí a také špitálu Panny Marie v poli, u kterého byla roku 1744 zbroučována budova špitálu a špitálníci odstěhováni na Předhradí do špitálu sv. Ducha. Kostel byl odstraněn 14. května 1758, krátce před obležením pevnosti Prusáky. Z kostelíku se zachoval starý obraz ještě z původní kaple, zpodobňující Pannu Marii; je zavěšen v kostele na Nové Ulici.

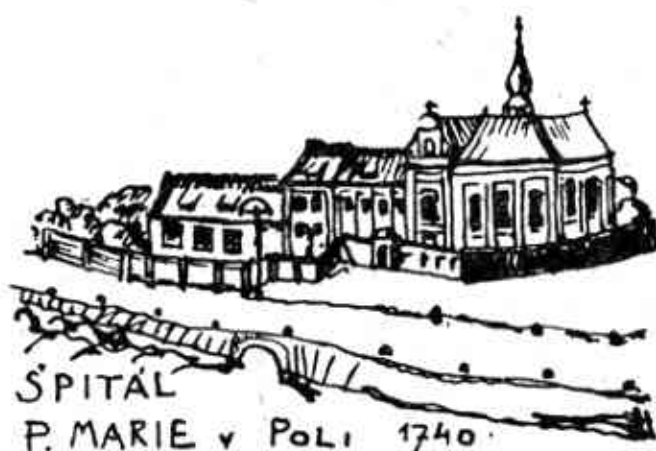

O situování špitálu uvedl SCHÜNKE, že stál až na konci bývalého předměstí Střední ulice, a to východně od staré plynárny v úhlu mezi státní silnicí a vlečkou do plynárny; hřbitov zabíral část bývalého dobytčího trhu nad hostincem u Dřevěného zvonu. BLUMENZWEIG v roce 1901 napsal, že dnešní kostel novoulický stojí na místě kostela špitálu. NEŠPOR píše, že špitál stál pod Tabulovým vrchem, a poznamenává, že se při stavbě domů na Ječmínkově náměstí (dnes Čs. armády) vykopalo hojně kostí z bývalého hřbitova. KUX uvádí, že špitál stál v místech dnešních objektů sladovny.

Objekty špitálu jsou sice zakresleny na plánu pro výkup předměstských obcí pro postavení pevnosti,¹³ ale není z nich zřejmé, jde-li o špitál. Přesněji jsou objekty znázorněny na plánu, na kterém je projektováno vedení rourovodu pitné vody

z Křížové studny do pevnosti a do města, který pochází asi z roku 1756.¹⁵ Na tomto plánu na západním konci Střední ulice při cestě od Brna, v místech, kde se rozvětvovaly cesty, z nichž jedna vedla do města k bráně Střední a druhá k bráně Dolní, je zakreslena kaple uprostřed hřbitova a v sousedství dvě budovy špitálu (obr. 3). Pozemky po odbouraném špitálu náležely městu, které zde, ještě po roce 1918, mělo sklad palivového dřeva a v domě čís. 35 ve třídě Jiřího Wolkra bydlel správce skladu. Obytné domy číslo 1 a 2 na náměstí Čs. armády stojí na bývalém špitální hřbitově a v jejich dvoře stál kostelík hřbitovní. Domy špitální stály tam, kde stojí domek číslo 35 a hostinec U krále Ječmínka číslo 33 ve třídě Jiřího Wolkra. Špitál byl tedy umístěn při cestě vedoucí od Brna a od jihu od Tovačova, kteréžto cesty šly od Slavonína po dnešní Zelené ulici; silnice státní od Prostějova byla vystavěna až v letech 1727–1740.

Pohled na budovy špitálu i kostelíka se zachoval na rytině asi z roku 1740. Na pohledu je znázorněno město z Tabulového vrchu a v popředí, v pravém rohu, je vyobrazen špitál (obr. 4). Kostelík má barokní průčelí, na západní straně je

Obr. 4. Špitál Panny Marie v poli, pohled na špitál z rytiny z l. 1740.

průčelí se vstupem zdůrazněno zděným štítem a uprostřed střechy na hřebenu je osazena sanktusová vížka; kolem budovy a hřbitova je zděná ohrada; v sousedství stála jednopatrová budova a dále pak přízemní objekt špitální.

Situování objektů i hřbitova špitálu Panny Marie v poli jsou přesně stanovená a zakreslena do plánu, také pohled na objekty je zachován, jen půdorysné dělení v objektech chybí.

Špitál sv. Joba a Lazara

stál na litovelském předměstí, patřil k němu kostel nejsvětější Trojice, později sv. Lazara, a hřbitov. Doba založení špitálu není známa; poněvadž původní účel špitálu byl pro nemocné malomocenstvím, pochází patrně ze 14. století jako jiná leprosorla. V 16. století jmenuje se také špitálem francouzským, protože přijímání byli do špitálu nemocní stížení příjci, tehdy skoro epidemicky vystupující. V roce 1531 mluví se o nové nemocnici před Litovelskou branou, která v té době dostala mnoho nadací; také zde byla zvláštní dětská nemocnice, neboť v letech 1568–1581 jsou zde správci této nemocnice Leopold Znamer a Václav Gromus. V r. 1599 připomíná se nový špitální kostel, patrně původní, ale přestavěný, a špitál podstatně rozšířený. V okolí špitálu vystavěny byly domy, takže vytvořily celé Litovelské předměstí.

Za okupace města Švédy bylo celé toto předměstí i se špitálem úplně demolováno, jediné hřbitov a částečně i kostel zůstaly, neboť zde byli pohřbíváni ze-

mřeli morem. Po odchodu Švédů byl špitál obnoven; 18. června 1668 byl položen základní kámen, a městská rada věnovala špitálu každý desátý díl z peněz pozůstalých, ke kterým se nikdo po válce nehlásil. Špitál se tak zmohl, že byl počátkem 18. století největším olomouckým ústavem toho druhu; také jeho majetek byl veliký, v roce 1726 je zaznamenán kapitál ve výši 58.250 zlatých, polnosti ve výměře 41 měřic, dále louka a zahrada. Špitál měl 40 postelí a v chorobinci bylo 6 mužů a 6 žen; hlavním správcem byl Tomáš Popp a k ošetřování byli lékař, chirurg a dva správci. Z podnětu mořického probošta Františka Gianniniho byla v roce 1738 provedena přístavba špitálu za 18.000 zl.; a v době, kdy přístavba nebyla ještě úplně dostavěna ani celý obnos zaplacen, dal ji pevnostní velitel 1. září 1744 před blížícím se pruským nebezpečím rozstřílet. Ušetřena zůstala stará budova špitální a kostel, avšak krátce před obléháním pevnosti Prusy byly tyto oba objekty 15. května 1758 vyhozeny do povětří. Ošetřovanci byli umístěni v domcích zakoupených městem v ulici Božího Těla (dnes ulice Universitní) a v zádušních domcích u kostela sv. Michala.

O situaci špitálu se zmiňuje SCHÜNKE, že stál na předměstí, které leželo mezi bývalou německou tělocvičnou (dnes Hynaisova číslo 9) a kasárnami na Šibeníku; KUX píše, že stál na spojnici Litovelské cesty s polní cestou od Neředína, a BLUMENZWEIG uvádí, že stál přímo pod Šibeníkem, tam, kde se nalézá mýtní domek (asi v místech domu číslo 23 v Litovelské ulici).

Na plánu pro výkup předměstských obcí pro postavení pevnosti¹³ je Litovelské předměstí zakresleno při cestách vedoucích jednak od litovelské brány a také od brány Střední; uprostřed ovládá předměstí velká veřejná budova, kterou je náš špitál Joba a Lazara, pozůstávající ze dvou větších objektů tvořící křídla, která byla spojena příční stavbou. Na sever v blízkosti špitálu je zakreslen bývalý lom, později rybník, o kterém se v listinách uvádí: „lom patřící městu u špitálu Joba a Lazara“. Kolem špitálu stály domy předměstí. Schematicky je litovelské předměstí zakresleno na náčrtu plánu, znázorňujícího obléhání pevnosti olomoucké Prušáky roku 1758, a na tomto je uveden popis „St. Lazarus“, vztahující se ke špitálu.¹⁴

Cesty zakreslené na plánu se neshodují s nynějšími silnicemi, jedině veliký lom, později rybník, ležící až za předměstím, je znám až do poslední doby. Tento byl teprve před první světovou válkou zavážen materiálem z hejčínského cukrovaru. Státní silnice do Litovle se stavěla roku 1816 a pevnůstka na Šibeníku se postavila v letech 1839–1842. Křižovatka nebo spojnice všech cest zakreslených na plánu (obr. 5), byla přibližně při křížení dnešních ulic Žilinské a ulice Před Lipami (dříve Úřednická) s Litovelskou; tam vlastně končilo tehdejší litovelské předměstí. Cesta k Litovli odbočovala od této křižovatky na sever a procházela kolem návrší Šibeníku, kde bylo olomoucké popraviště. Cesta k Řepčínu odbočovala od cesty litovelské; do Topolan a Těšetic šla cesta směrem na západ. Z litovelské brány vedla cesta do litovelského předměstí dnešním směrem ve třídě Palackého, u školní budovy bývalého Pöttingea směřovala rovně přes dům bývalého hospodářského družstva (dům číslo 18 v Palackého třídě, čp. 270), u špitálu spojovala se s cestou jdoucí od Střední dráhy, ta šla v Čechových sadech v sousedství dnešní procházkové cesty, tedy v místech, kde ještě za první republiky vedla cesta jezdecká.

Budova špitálu stála napříč dnešní silnice a začínala u prvního domu za dráhou na východní straně ulice (dům číslo 4 v Litovelské třídě, čp. 124), takže kostel stál asi v ose ulice a druhá velká budova křídla asi ve dvoře tohoto prvního domu číslo 4. Ostatní domy při cestě na tomto předměstí stály až za dvory dnešních domů číslo 6 až 14 v Litovelské ulici. (Orientace budov na obr. 5.)

Kostel špitálu převyšoval okolní zastavení, proto byl zakreslen na pohledu na město, který zhotovil Mik. Visscher; tato kresba byla otisknuta na mapě Komenského z roku 1627.¹⁶ Pohled je z doby před švédskou okupací města a kostel je

Špitál sv. Joba a Lazara bylo tedy možné přesně situovat, vzhled kostela byl částečně zachován na pohledu města na mapě Komenského, chybí nám jediné půdorysné rozdělení špitálních objektů.

KOSTEL u ŠPÍTÁLU 1627
sv. JOBA a LAZARA

ŠPÍTÁL A KAPLE sv.
MARKÉTY NA OSTROVĚ
1627

Obr. 6. Kostel špitálu sv. Joba a Lazara, pohled z rytiny na mapě Komenského z roku 1627.

Obr. 7. Kaple špitálu sv. Markéty na Ostrově, pohled z rytiny na mapě Komenského z roku 1627.

Špitál sv. Markéty

stál na území osady Ostrovy. Osada, ležící mezi vodami středního a hlavního toku řeky Moravy, patřila od roku 1203 premonstrátskému řádu na Klášteře Hradisku. Špitál založila olomoucká měšťanka jménem Markéta roku 1360 pro zaměstnané osoby, ale nemocné. Opat kláštera Kašpar z Litovle (1556—1576) postavil špitál pro poddané kláštera a obdařil jej roční nadací; rovněž olomoucký starosta Vít Steinhäusel v roce 1612 odkázal špitálu peníze. V roce 1642 byl špitál i kostel současně s celou osadou pobořen Švédy a po jejich odchodu špitál nebyl již obnoven.

Zahrada špitálu, která ležela při vodě odtékající od Jakubského mlýna, byla zakoupena roku 1665 bývalým správcem špitálu a dómským vikářem Janem Myrovským; zahrada byla pustá a měla břehy podemlety. Také v purkrechtních knihách k roku 1678 je zmínka „o placu, co bejval špitál“. V náhradu zrušeného špitálu založil roku 1696 hradíatský opat Norbert Želecký z Počenic zaopatřovací dům pro 12 chovanců na Kopečku u Olomouce.

Situace této předměstské obce se nezachovala, v plánech a na pohledech je zakreslen jen začátek obce při hlavní cestě pod hradskou bránou a nějaký domek u vodního toku pod mlýnem. Schematicky je zakreslena osada na kresbě obléhání pevnosti roku 1758,¹⁴ ale špitál v této době již dávno neexistoval. Na pohledu na město z roku 1627 na mapě Komenského¹⁶ jsou zakresleny ve stromoví střechy domků z osady Ostrovy, ale nad stromy vyniká budova kostelíka, který stojí nedaleko zakreslené návsi, patřící k osadě Klepaře (obr. 7). Poněvadž v této době nebyl v těchto místech žádný jiný kostelík, je to jediné kostel, patřící ke špitálu sv. Markéty. Stál tedy špitál s kostelíkem až úplně na západním konci osady Ostrovy. Podle této kresby měl kostel podélnou loď, jejíž stěny měly zvenčí opěrné pilíře, a to mezi okny s lomenými oblouky, vysoká sedlová střecha měla na obou stranách zděné štíty, pocházela tedy budova ještě z období slohu gotického. Jedině na hřebenu uprostřed střechy měl kostel sanktusovou věžku s lucernou na

sloupcích, zastřešenou renesanční bání. Tento obrázek kostelíka zůstal jediným pozůstatkem tohoto špitálu sv. Markéty. Špitál tedy stál při silnici jdoucí přes enclavu (třída 17. listopadu), asi v místech, kde dnes končí ohrady za stadiónem TJ Lokomotiva Olomouc (dříve Slovan a Sokolský stadión).

Chorobinec čili zaopatřovací dům na Kopečku u Olomouce, založený opatrem Norbertem Želeckým (1679–1709), byl postaven roku 1698 a jeho budova doposud stojí v blízkosti velkého sousoší sv. Jana Nepomuckého (provedeného sochařem Jiřím A. Heinzem z Uničova v letech 1740–1745). Velká jednopatrová budova chorobince, nyní úřadovny Správy lesního hospodářství Šternberk, lesní středisko Kopeček, má na průčelí počátečního baroka 8 okenních os, uprostřed nalézá se kamenný vstupní portál s dveřmi; nad ním byla velká kamenná deska s postavou sv. Norberta, provedená v basreliéfu a datovaná roku 1698. Tato umělecky provedená deska byla v roce 1953 odstraněna lesní správou bez souhlasu památkových orgánů. Budova chorobince je zajímavou památkou, dokládající způsob, jakým se v tehdejší době uskutečňovala sociální zařízení.

Špitály bez bližší historie

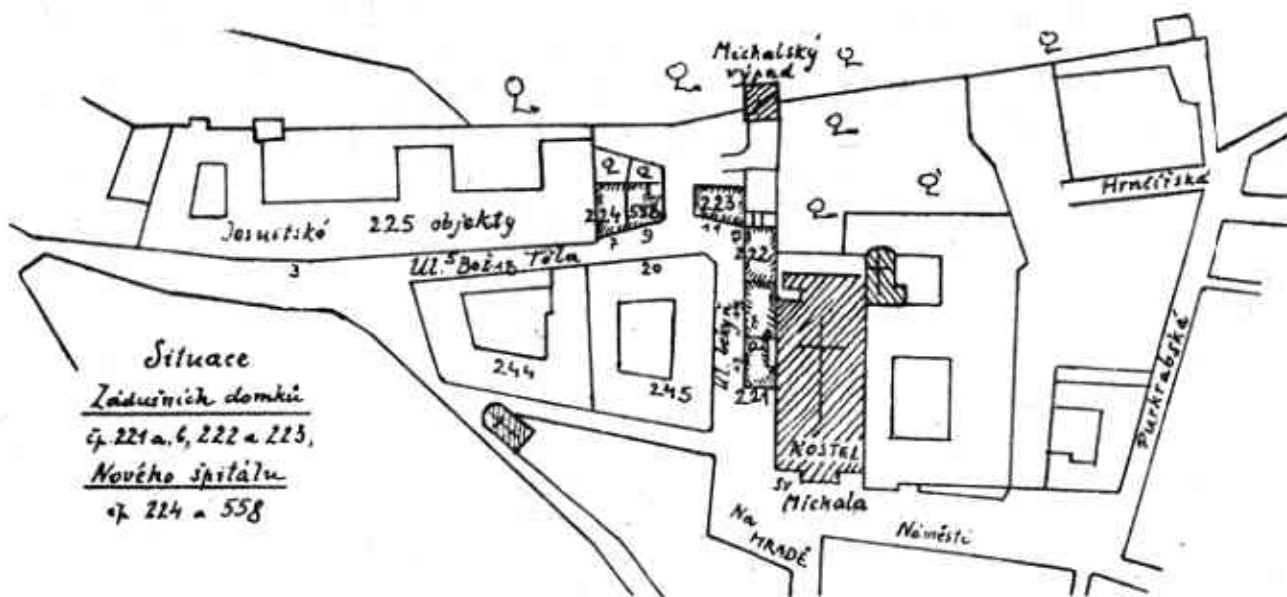
Špitál sv. Marka i s kaplí existoval rovněž v osadě na Ostrově; byl založen roku 1368, ale bližší zprávy o něm úplně chybějí.

Špitál sv. Alžběty s kaplí, založený před rokem 1335, existoval a stál někde v místech dnešních Hanáckých kasáren na náměstí Republiky, patrně na místě pozdějšího kartuziánského kláštera. Další zprávy o něm neexistují.

Dětský špitál existoval v roce 1575, neboť se k němu vztahuje zpráva o domě čp. 513 na rohu ulic České a Bernardínské (dnes ulice 8. května a Slovenské), kde se nalézá dnes roh Národního domu.¹⁷ Ve stejnou dobu trvala dětská nemocnice, již uvedená, u špitálu Joba a Lazara, kde jsou v letech 1568 až 1581 jmenováni správci. V první polovině 19. století založil dr. Ondřej Jeitteles zvláštní fond ve výši 15 tisíc zlatých na zřízení dětské nemocnice v Olomouci.¹⁸

Objekty nahrazující zbourané špitály

Zádušní domky existovaly tři, a to čísla popisná 221a a 221b, 222 a 223; byly to přízemní domky, přiléhající k severní boční stěně kostela sv. Michala (obr. 8). Kolem roku 1400 byly to již komunální zaopatřovací ústavy a počátkem

Obr. 8. Situace zádušních domků a Nového špitálu u kostela sv. Michala z roku 1904.

15. století ulice před nimi se nazývala Ulička bekyně — Nunnengasl, podle bekyně, opatrujících staré ženy v těchto domcích. Po odchodu Švédů byly domky prodány soukromníkům, ale roku 1744 byly domky číslo 221 a 222 získány znovu městem pro účely špitální, a to pro špitálníky od sv. Ondřeje. V roce 1758 přibyl k nim domek číslo 223, stojící v sousedství při serpentínové cestě, vedoucí dolů k věži Michalského výpadu; v tu dobu sem přibyla část špitálních od Joba a Lazara. Všichni špitálníci byli roku 1778 přemístěni odtud do domu v Kateřinské ulici číslo 8 a tyto zádušní domky byly roku 1788 odprodány soukromníkům a roku 1904 byly odbourány pro uvolnění kostela sv. Michala.

Nový špitál v ulici Božího těla (dnes Universitní ulici), označený takto na plánu předměstí pro výkup předměstských obcí pro postavení pevnosti.¹³ Špitál pozůstával ze dvou jednopatrových domů čp. 224 a 558 (obr. 8), které zakoupilo město roku 1755. Stály na konci ulice Božího těla a přiléhaly k jezuitskému konviktu, od nich odbočovala cesta, vedoucí dolů k Michalskému výpadu. Z těchto domů zřídilo město roku 1758 „Nový špitál“ a přestěhovalo sem některé špitálníky ze špitálu sv. Joba a Lazara. Pro nemocniční účely byly objekty v roce 1767 adaptovány a od této doby sloužily současně i za školu chirurgického ústavu. Po zrušení špitálů roku 1785 byly domy roku 1788 odprodány soukromníkům, na konec je zakoupil roku 1905 Primavesi, který je zboural a postavil si zde novou vilu číslo 7 v ulici Universitní. Současně byla zrušena serpentinná cesta vedoucí k Michalskému výpadu, která byla nahrazena širokým schodištěm, vedoucím přímo od kostela dolů k věži hradební a ke schodišti v Michalském výpadě.

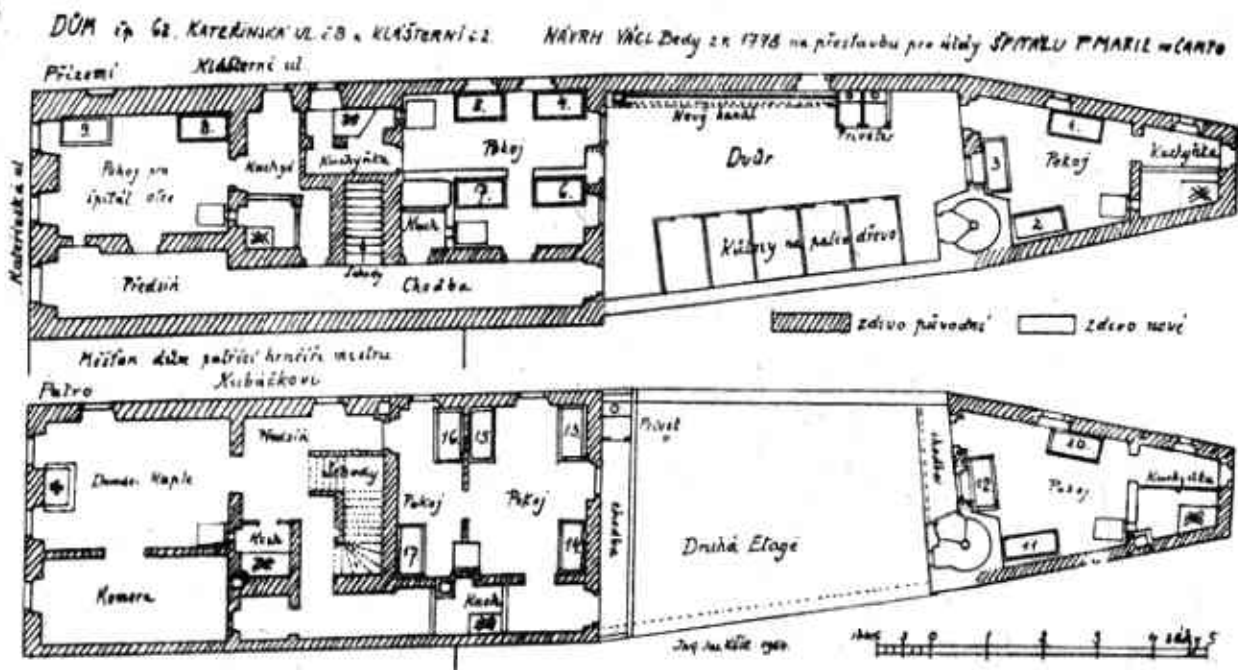
Špitál v budově Hauenschildova paláce (bývalý hotel Tatra) čp. 27 na náměstí Rudé armády číslo 38¹⁹ nalézal se v roce 1776 podle zprávy v archivu; byla to snad vojenská nemocnice, ale je možné, že zde byli umístěni špitálníci po dobu, nežli byla pro ně upravena budova v roce 1778 v Kateřinské ulici.

Špitál v domě v Kateřinské ulici číslo 8, čp. 62, na rohu ulice Klášterní číslo 2 (dnes ulice U tržnice a Křivá). Dům stojící ještě do dnešní doby na rohu ulic byl pro nemocniční účely přestavěn podle návrhu stavitele Václava Bedy (obr. 9). V přízemí a v patře, jakož i ve dvorní budově, byly upraveny pokoje vždy pro dva, nejvýše tři špitálníky, přitom ke každému pokoji přiléhala vždy kuchyňka s ohništěm a z ní se otápěla kamna v pokoji. Celkem se upravilo místo pro 17 špitálních. V rožní místnosti do ulice se v patře upravila kaple. Po ukončení stavebních úprav byli sem roku 1778 přemístěni špitálníci od sv. Ondřeje ze zádušních domků a od Panny Marie v poli ze špitálu sv. Ducha. Po zrušení špitálů roku 1785 byl dům prodán v roce 1789 mlynáři Josefu Sedláčkovi z Holice za 2370 zlatých.

Po zrušení špitálů roku 1785 bylo jejich jmění odvedeno Hlavnímu chudinskému fondu v Brně a činilo ze všech špitálů celkem 212.217 zlatých a 435 měřic polí a luk. Tento velký majetek se stal finančním základem nového ústavu, který byl v Olomouci zřízen roku 1785; vznikla tak státní nemocnice, porodnice a nalezinec, později i učení chirurgické. Tento ústav byl umístěn v budově zrušeného kláštera minoritského u sv. Jakuba, který stál v dnešní Křížkovské ulici číslo 10, a to vzadu za kostelem sv. Petra, později zbouřeném, v místech dnešního dvorního traktu filosofické fakulty Palackého university. Nemocnice byla 14. srpna roku 1787 slavnostně otevřena; tedy o tři roky dříve nežli nemocnice v Praze.

Městu Olomouci bylo také zaručeno přijetí chudých a nemocných členů do nové nemocnice, neboť existující fondy na podporu chudých, cassa pauperum a cassa causae piae, pokud byly ve správě města, byly rovněž zrušeny.

Z uvedeného přehledu o špitálech je zřejmé, že všechny olomoucké špitály

Obr. 9. Dům v Kateřinské ulici (nyní U tržnice) číslo 8. Plán na úpravu domu pro účely špitálu z roku 1778.

byly založeny měšťany, soukromníky a po celou dobu byly spravovány městem, až snad na špitál sv. Markéty, který byl založen původně také soukromníkem.

Všechny uvedené ústavy nesly označení špitálu a nebyly to tedy nemocnice v dnešním slova smyslu, neboť sloužily také jiným účelům, kterými se odlišovaly od dnešních nemocnic; měly také určité nedostatky, které se vyvinuly během doby od jejich založení. Reformami císaře Josefa II. měly se v první řadě odstranit nedostatky a pak léčebná péče měla se soustředit pouze v jediném ústavě, ve kterém měl být zlepšen osud nemocných a jejich léčení se mělo svěřit jen odborným silám. To se také uskutečnilo v nové založené nemocnici rokem 1787.

¹ Literatura o špitálech do r. 1785:

Flor. Jos. LAUTZKY, Geschichte d. k. St. Olmütz 1746, §§ 69, 70, 71/2, 74. Rkp. — Fr. Jos. SCHWOY, Topographie v. Markgr. Mähren, Vídeň 1793. — Jos. Vlad. FISCHER, Geschichte d. k. HS. u. GrFest. Olmütz, 1808. — Gregor WOLNÝ, D. markgr. Mähren, sv. V, str. 87, 100, Brno 1846. — Gregor WOLNÝ, Kirchliche Topographie v. Mähren, I. díl, I. sv., Brno 1855, str. 265. — Chr. d'ELVERT, Geschichte d. Heil- u. Humanitäts Anstalten in Mähren u. Schlesien, Brno 1858. — Alb. BLUMENZWEIG, Alten Commendanten d. Festung Olmütz 1642—1742, Mähr. Tagblatt, 25. IV. 1901 a 14. I. 1902. — Robert SCHÜNKE, Kranken- u. Armen-fürsorge in Alt-Olmütz, Olomouc 1905. — M. REMEŠ, Olomoucké nemocnice, ČVSM Olomouc, r. 34-1923, str. 39 a r. 49-1936, str. 51. — V. NEŠPOR, Zaniklá osada Ostrovy u Olomouce, Pozor 14. a 21. VIII. 1932. — V. NEŠPOR, Dějiny města Olomouce, Brno 1936, Vlastivěda moravská. — H. KUX, Heilkunde in Alt Olmütz, Mähr. Tagblatt 7. IV. 1934 a 8. a 9. VI. 1935. — H. KUX, Geschichte d. k. HSt. Olmütz, Olomouc—Liberec 1937. H. KUX, Die d. Siedlungen um Olmütz, Olomouc 1943. — Rukopisy dosud v liter. nepoužité z archivu okresu olomouckého, odděl. města Olomouc.

² Okres. archiv - odd. městské - Parsch č. 220.

³ Jaroslav MAREK, Řemeslná výroba v mor. městech v 16. stol., Sborník Matice mor., r. 81-1962, str. 124, 129.

⁴ Okr. Arch. - měst. odd. Rkp. 107 - příjmy špitálu počín. r. 1590 do r. 1689.

⁵ NEŠPOR, Dějiny str. 40.

⁶ BLUMENZWEIG, 25. IV. 1901.

⁷ K. STENGEL, Der Spitalhof in Nebotein, Mähr. Tagblatt 2. až 6. VI. 1931.

⁸ Obrázek reprod. na druhé straně obálky „Zprávy Vlast. ústavu Olomouc“, č. 92-1960

k čl. V. BURIANA, Stavební počátky budovy olom. muzea. Dále obr. 36 v článku V. BURIANA, Ikonografie Olomouce, Sborník KVMusea v Olomouci, r. IV-1956/58, str. 396.

⁹ Reprodukce plánu vl. V. RICHTER, Raněstředověká Olomouc, Praha-Brno 1959, obr. tab. I.

¹⁰ Ant. ZEMÁNEK, Pavlovičky, Zprávy Vlast. ústavu Olomouc, č. 104-1962, str. 12.

¹¹ Zpráva o zničení: časop. Moravia, r. II-1839, č. 145, str. 580 z 18. VII. 1839. Vyobrazení NEŠPOR, Dějiny, obr. str. 17, KUX, Geschichte, obr. tab. V při str. 129.

¹² Nelze vyšetřit, o který pohled jde, ale vůbec na žádném pohledu není špitál zobrazen.

¹³ Plán reprodukován: Ing. Jos. KŠÍR, Olomouc dřívější a dnešní, Olomouc 1932, separát str. 10, otisk z Památníku 12. sjezdu Spolku inženýrů v Olomouci r. 1932, str. 20. — NEŠPOR, Dějiny, příl. při str. 40. — KUX, Geschichte, příl. při str. 128 na tab. IV (přímá reprodukt. orig.).

¹⁴ Kresba plánu z knihy Schauplatz des gegenwärtigen Kriegs, II. Teil vom J. 1758, Nürnberg auf Kosten d. Raspiischen Buchhandlung.

¹⁵ Plán reprodukt. Jos. KŠÍR, Olomouc dřívější a dnešní, Olomouc 1932, separ. str. 11 anebo Památník sjezdu str. 21.

¹⁶ Pohled na město reprodukt. NEŠPOR, Dějiny, obr. tab. 17. Podobný pohled s kresbou kostela je na rytině rovněž ze 17. stol., je zobrazen ve Sborníku Kraj. Vlastiv. muzea Olomouc, r. IV-1956/58, příl. obr. č. 34 k čl. V. BURIAN, Ikonografie Olomouce, č. kat. 12.

¹⁷ Jos. KŠÍR, Barokní supraporta a Národní dům v Olomouci, Zprávy Vlast. ústavu Olomouc, č. 113-1963, str. 19.

¹⁸ ČVSM Olomouc, r. 49-1936, str. 59.

¹⁹ Jos. KŠÍR, Bývalý Hauenschildův palác v Olomouci, Zprávy Vlastiv. ústavu Olomouc, č. 93-1961.

ALTE OLMÜTZER SPITÄLER UND IHRE SITUIERUNG

Spitäler dienten in alter Zeit als Asyle für Leprakranke (Aussätzige), Ende d. XIV. Jh. entwickelten sich aus ihnen eigentliche Spitäler. In Olmütz wurden Spitäler von Privatpersonen gegründet; situiert waren sie vor den Stadttoren an Hauptwegen, an dem Spitalsgebäude stand noch immer ein Kirchlein und Friedhof. In das Spital wurden verarmte, alte und kranke Personen aufgenommen. Zur Zeit Joseph II. wurden die Spitäler im J. 1785 aufgehoben.

Das Spital des hl. Geistes in der Vorburg wurde 1246 von Martin Pokora gegründet, 1462 neu aufgebaut, der letzte Neubau aus 1727. Das Spital lag an dem Neutor gegenüber der Maria Schneekirche; im J. 1843 niedergerissen.

Das Spital d. hl. Andreas im Felde stand in der Nachbarschaft d. gew. Gemeinde Bleiche. Im J. 1347 von Bürgern errichtet, aber 1642 von Schweden niedergerissen, wieder neu erbaut, aber während des Festungsbaues definitiv niedergerissen 1744. Es stand in dem Areal des jetzigen Schlachthauses in d. Pasteurgasse.

Das Spital d. hl. Maria im Felde stand unter dem Tafelberg am Ende der Vorstadt Mittlere Gasse, im 13. Jh. gegründet, von Schweden niedergebrannt. Während des Festungsbaues die Gebäude niedergerissen, es stand am Wege von Brünn in der jetz. Wolkergasse.

Das Spital d. hl. Job und Lazarus stand in der Littauer Vorstadt, es stammte aus dem 14. Jh., von Schweden niedergerissen, im J. 1668 erneuert, es war das grösste Spital von Olmütz, es stand in der jetz. Littauergasse, Haus Nro. 4.

Das Spital d. hl. Margarete befand sich in der Gemeinde Ostrov, 1360 gegründet von der Bürgerfrau Margarete. Von Schweden 1642 niedergerissen und nicht mehr erneuert. Es stand an der jetz. „Strasse des 17. November.“

Das neue Spital in der Universitätsgasse entstand 1758 aus zwei einstöckigen Häusern, die an das Jesuitenkolleg grenzten.

Das Spital im Hause „An d. Markthalle“ Nro. 8 war vom Baumeister Wenzel Béda hergerichtet.

Nach Aufhebung der Spitäler im J. 1785 wurden das staatliche Krankenhaus, Entbindungsanstalt und Findelhaus und später auch die chirurg. Anstalt errichtet und im aufgehobenen Minoritenkloster in der jetz. Křížkovskýgasse Nro. 10 untergebracht. Das Krankenhaus wurde hier den 14. August 1787 eröffnet.

Dr. ŠIMKO, MĚSTSKÝ FYZIK V OLOMOUCI

Město Olomouc mělo svého fyzika čili městského lékaře už od počátku 16. století. V této funkci se vystřídala řada lékařů, mezi nimiž zcela převažovali lékaři němečtí. Jen ojediněle působili v Olomouci jako městští fyzikové i čeští lékaři, jako byl například Alexandr Šámský (1687—1715). Roku 1834 se stal městským fyzikem v Olomouci slovenský lékař Ján Bohumil Šimko (1785—1868) — jistě pozoruhodná zvláštnost, poněvadž v jeho době byl jen nevelký počet slovenských lékařů. Ve své době psával se dr. Šimko pravidelně Dr. Schimko. V Olomouci působil celkem 30 let, tedy dobu úctyhodně dlouhou, která ukazuje, že dr. Šimko byl v Olomouci se svým životem a se svým působením celkem spokojen.

Když v roce 1834 dr. Šimko přišel do Olomouce, nebyl to žádný nováček, ale velmi zkušený lékař a k tomu lékař velmi vzdělaný a vědecký spisovatel. Dr. Šimko pocházel z rodiny evangelického pastora a sám byl z počátku evangelickým kazatelem. Ale zájem o přírodní vědy přivedl ho na vídeňskou lékařskou fakultu, kde promoval roku 1817.

Hned po promoci začal dr. Šimko s lékařskou praxí v Prešpurku, dnešní Bratislavě. Roku 1822 odešel do Těšína, kde se stal krajským fyzikem pro těšínské vévodství a vězeňským lékařem. Roku 1826 začal v Těšíně očkovat proti neštovicím. Roku 1831 dobrovolně jel do Haliče studovat epidemii cholery a roku 1832 se stal městským fyzikem ve Znojmě. Odtud pak přešel do Olomouce. Měl tedy dr. Šimko za sebou už mnohou zkušenost, když nastoupil funkci městského fyzika v Olomouci.

Kromě toho, když dr. Šimko přišel v roce 1834 do Olomouce, byl už také lékařem, který byl vědecky a literárně činným a měl za sebou už několik vědeckých publikací. Tak kromě své doktorské disertace „Systematicus officiorum medicis conspectus“, která vyšla roku 1817 tiskem ve Vídni, vydal jako prešpurský praktik spis „Tabula exhibens diagnosin et therapiam praecipuorum morborum generalium“ (Prešpurk 1822). Ve své literární a vědecké činnosti pokračoval dr. Šimko i v Těšíně. V tomto období vyšel jeho první německy psaný spis „Das Hahnemannsche System in der mathematischer und chemisch-geologischer Hinsicht betrucht und wiederlegt“ (Těšín 1828). Spisek měl úspěch, takže roku 1829 vyšel ve 2. vydání, textově rozšířený a s titulem poněkud pozměněným: „Die homöopathische Heilmethode in mathematischer und chemisch-geologischer Hinsicht betrachtet und wiedergelegt“ (Těšín 1829).

Tento Šimkův spis, vystupující kriticky proti tehdy módní homeopatii, vzbudil takovou pozornost, že vyšel i v Petrohradě ve francouzském překladu pod názvem „Le système de Hahnemann considéré et examiné sous le point de vue mathématique et chimicogéologique“ (Petrohrad 1829). Z doby působení dr. Šimko ve Znojmě pak byl další jeho spis „Die Reduction des Goldes aus der Färbeflüssigkeit der Goldarbeiter“ (Znojmo 1832).

Bylo jistě naprosto samozřejmé, že dr. Šimko po svém příchodu do Olomouce, která tehdy byla universitním městem a sídlem lékařsko-chirurgického studia, pokračoval ve své vědecko-literární činnosti a nespokojil se s výkonem lékařského povolání a úřadem městského fyzika. Naopak zdá se, že právě v Olomouci našel nové podněty k rozšíření svých vědeckých zájmů a k novým zaměřením svých vědeckých prací. Svědectvím toho je i to, že z doby jeho působení v Olomouci pochází většina jeho spisů, které vyšly z jeho pera.

Dr. Šimko měl zájem nejen o teoretické otázky lékařského vědění, ale měl i důkladné přírodovědecké znalosti, měl zájem o matematiku a geometrii a promýšlel i své zkušenosti, kterých nabyl ve své lékařské praxi. To všechno se projevovalo

v literární činnosti dr. Šimko, jak se nám zachovala z doby jeho působení v Olomouci. V Olomouci v jeho přírodovědeckých zájmech se objevil pozoruhodným způsobem nový směr a tím byla astronomie, kterou začal pěstovat. Poněvadž v Olomouci neměl příležitost k přímým pozorováním, navštívil v roce 1838 z Olomouce hvězdárny ve Vratislavi, Berlíně, Lipsku a Praze. Roku 1835 předpověděl, že vedle dosud známých 4 asteroidů musejí existovat asteroidy další, což bylo roku 1845 potvrzeno objevem 5. asteroidů a dalších.

Za svého působení v Olomouci dr. Ján Bohumil Šimko vydal tyto spisy: *Die physische Restauration der civilisirten Völker oder das Nothwendigste über Gesundheit, Nahrungsmittel, Getränke, physische und geistige Kraft* (Olomouc 1836); *Pathogenische Beschreibung und zweckmässige Behandlung der Cholera* (Olomouc 1837); *Beiträge zur Numismatik* (Olomouc 1841); *Die für Geist und Körper höchst verderblichen Wirkungen des Brantweines in Beziehung auf Sittlichkeit, Gesundheit und Wohlstand* (Olomouc 1845); *Der Weltenbau, seine Entstehung und wunderbaren Harmonien* (Viedeň 1847); *Grundzüge einer verbesserten Medicinalverfassung* (Olomouc 1850); *Die Planetenbewohner...* (Olomouc 1856); *Arithmetische und geometrische Harmonien der Zahlen 1 bis 32 als Gegenstück der Harmonie des Sonnensystems* (Olomouc 1864).

K tomuto přehledu Šimkových spisů, které napsal za svého působení v Olomouci, mám tuto poznámku. Všechny tyto spisy vydal dr. Šimko pod svým jménem. Pouze spis „*Die für Geist und Körper höchst verderblichen Wirkungen des Brantweines in Beziehung auf Sittlichkeit, Gesundheit und Wohlstand*“ vyšel anonymně. Vysvětlení, proč právě tento spis dr. Šimko vyšel anonymně je jediné v tom, že dr. Šimkovi se podařilo získat pro tento spis schválení arcibiskupské konsistoře v Olomouci, jak bylo na titulním listu Šimkovy brožury uvedeno. Schválení arcibiskupské konsistoře bylo v této době jistě příznivým doporučením pro zdravotně-osvětový spisek. Ovšem konsistoř katolického arcibiskupství nemohla v oné době dost dobře schvalovat a doporučovat spis protestanta, jímž byl, jak víme dr. Šimko. Proto asi dr. Šimko spokojil se v daném případě s anonymitou a jako autor je na titulním listě uveden pouze „jeden praktický lékař“.

Pomíjím úmyslně bližší rozbor těchto Šimkových spisů, máje v úmyslu pojednat o nich v jiném oddělení. Zde bych naproti tomu obrátil svou pozornost jiným směrem. Z doby působení v Olomouci máme svědectví o tom, jaké měl dr. Ján Šimko názory politické, společenské a obecně kulturní. Šimko prožil v Olomouci revoluční rok 1848, jehož politický ruch zasáhl i jeho. V roce 1848 začal vycházet po vydání konstituce v Olomouci německy psaný časopis „*Die neue Zeit*“, který z počátku byl redigován českým filologem a filosofem Janem Ignácem Hanušem (1812–1869) a do kterého psali tehdy Češi i Němci. V květnu 1848 začal v tomto časopise uveřejňovat dr. Šimko dlouhé pojednání „*Politisches Glauben-Bekenntniss*“*. Právě toto pojednání, psané z potřeby doby, dává nám nahlédnout do politických a společenských názorů svého autora.

Možno říci, že celé pojednání je svědectvím konservativních až reakčních názorů dr. Jána Bohumila Šimko. Z názorů, které v pojednání vykládá, plyne, že Šimko v roce 1848 šel se starým světem, ve kterém se zrodil a ve kterém vyrostl. V revolučním roce nebyl z těch, kdož vítali revoluci, ale byl z těch, kdož se revoluce báli. Za svého dlouhého působení v Olomouci se jistě mohl seznámit aspoň s existencí českého národního hnutí, ale zdá se, že ho nepochopil a že mu zůstalo na-prosto vzdálené. Nepochopil české národní obrození, ačkoliv i v Olomouci se už projevovalo. V roce 1848 byla založena nadšenými českými studenty *Lipa slovan-ská*, ale Šimko zůstal stranou. Naproti tomu v roce 1848 stál na straně Němců, kteří usilovali o obeslání frankfurtského parlamentu poslanci z Čech a Moravy, jako by to byly země německé. Zdá se, že národní hnutí Slováků mu bylo lhostej-

* Udává se (M. Trapp: *Catalog des Franzens-Muzeum...* Brno 1868), že pojednání vyšlo v r. 1848 jako samostatný tisk, vydaný v Olomouci, který jsem však neviděl.

né a pokud jde o maďarské revoluční hnutí v roce 1848, ostře zahrocené proti Habsburkům, byl jeho rozhodným odpůrcem. Šimko byl kosmopolitou. Nejlepší formou vlády byla mu tehdy konstituční monarchie. Odmítal republiku a samozřejmě byl i proti „nesmyslu komunismu“. Byl pro zlepšení současného stavu rolníků, ale hned dodával, že „všechny staré svazky [tj. feudální] nesmějí být zrušeny“.

Připomeňme si, že v době, kdy dr. Šimko působil v Olomouci, působil tu vynikající český lékař, porodník prof. František Jan Mošner (1798—1876). Nebyl to žádný radikál, ale byl v protikladu k Šimkovi národně uvědomělý lékař, vlastenec, spjatý s naším národním obrozením. Možno připomenout i to, že Šimko byl současníkem našeho Jana Ev. Purkyně (1787—1869). Byli přibližně stejně staří a téměř v téže době zemřeli. Jaký však rozdíl mezi stanoviskem k revoluci z r. 1848, které měl Šimko a stanoviskem a činností J. E. Purkyně!

V roce 1864 dovršil olomoucký městský fyzik dr. Ján Bohumil Šimko 79. rok svého života. Současně toho roku dovršil i 30 let práce ve službách olomoucké obce. Nebylo divu, že dr. Šimko tehdy požádal, aby mohl jít na odpočinek, v čemž mu bylo vyhověno.

Šimko, jak jsme už naznačili, nenašel za svého dlouhého působení v Olomouci cestu do českého prostředí, které v Olomouci vždy existovalo, které však v jeho době bylo v Olomouci utlačovanou menšinou. Tento omyl dr. Šimko se stal asi závažnější zejména od počátku 60. let, kdy i v Olomouci česká mešina se začala probouzet k intenzivnějšímu životu. Tak např. r. 1862 — tedy ještě za pobytu dr. Šimko v Olomouci — začaly vycházet v Olomouci české noviny „Moravan“ a po jejich zániku začaly v roce 1865 vycházet Olomoucké noviny. Dr. Šimko však nenašel navzdory svému kosmopolitismu bližší styky ani s německou společností v Olomouci. Zde asi v olomouckém katolickém prostředí byla na závalu náboženská příslušnost dr. Šimko k protestantství. Není proto divu, že když v roce 1864 mohl dr. Šimko odejít na odpočinek, rozhodl se opustit Olomouc a odešel do Bratislavy. Zde se ještě po čtyři roky zabýval spisovatelskou činností a zemřel v roce 1868.

V Olomouci po odchodu dr. Jána Bohumila Šimko stal se roku 1865 novým městským fyzikem dr. Georg Maday, německý lékař, který předtím byl už městským fyzikem v Těšíně.

M. A. LAŠEK: Z kroniky prošího věku. — Osvobozený Našinec 1947.

Václav NEŠPOR: Dějiny Olomouce. Brno 1936.

Mořic REMEŠ: K dějinám medicínsko-chirurgického studia a staré nemocnice v Olomouci. — Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci, 1936.

Blažej Konštantín RIPPA: K historii medicíny na Slovensku. Bratislava 1956.

Ivo Flasar:

ČESKÝ MALAKOZOOLOG PROF. JOSEF ULIČNÝ — VZPOMÍNKA K PADESÁTEMU VÝROČÍ JEHO ÚMRTI

Před 50 lety 8. července 1913 zemřel v Třebíči na Moravě vynikající český malakozolog profesor Josef Uličný. Zasloužilý odborník o českou vědu a ve své době hlavní reprezentant snah mladé generace českých malakozologů, tehdy sdružených v malakozologické sekci Klubu přírodovědeckého v Praze. Všem českým zoologům je především znám knížkou „Měkkýši čeští“.

Josef Uličný narodil se v Bedihošti u Prostějova na Hané v zemědělské rodině 19. dubna 1850. Zprvu studoval na německém gymnasiu v Olomouci, později na českém gymnasiu v Brně. V roce 1872 po maturitě odchází studovat přírodní vědy na filosofickou fakultu pražské university. Studia ukončil s hlavní aprobační přírodopis a vedlejší matematika-fyzika. Odchází roku 1877 z Prahy na první kantorské místo, jako suplent na gymnasium do Tábora.

Pražská studijní léta nenechala ho stranou horlivých snah v pražském zoologickém dění, které bylo tehdy soustředěno kolem svérázné osobnosti profesora dr. Antonína Friče v Muzeu. Bylo to tehdy silné a tvořivé období českého národa, kdy se skromnými prostředky hmotnými se tvořila nejen nová česká věda zoologická, ale kdy národ na celém poli kulturním snažil se vyrovnat s vyspělou cizinou. Uličný hned druhým rokem po svém příchodu se stává členem Klubu přírodovědeckého a brzy se aktivně účastní činnosti jako jeho knihovník. Záhy na sebe upoutal pozornost a roku 1876 byl dokonce přijat profesorem Fričem za pracovníka zoologických sbírek v Muzeu.

Ke svým oblíbeným měkkýšům byl pravděpodobně přiveden v muzejních pracovnách, poněvadž z tohoto období víme o jeho snahách z výroční zprávy Klubu, že 9. května 1877 přednášel v klubovní schůzi na téma „O parazitických Trematodech u Lamellibranchiat“. Výsledky této činnosti byly zveřejněny v cizině 1878 v Troschel's Archiv für Naturgeschichte, kde popsal některá vývojová stadia Trematodů, parazitujících u Lamellibranchiat. Také větší příspěvek s obdobnou tematikou vyšel ve Vesmíru (1879). Parasitologická studia definitivně ukončil zkoumáním parazitů ve vejscích slimáků (1879).

Tehdy již pracoval na faunistickém poznání českých měkkýšů a pobyt v Táboře uzavřel svou prvou regionální prací o měkkýších v okolí Tábora (1880). Roku 1880 přechází na nové působiště do Brna, na české gymnasium, opět v postavení suplujícího učitele. Neúnavně začíná s malakozoologickým průzkumem brněnského okolí, pozornost věnuje i Myriopodům v práci z roku 1884, která je vůbec první publikací o Myriopodech Moravy.

Roku 1888 je poslán na gymnasium do Německého Brodu, kde setrvává až do konce školního roku 1889/90. — V tomto roce je jmenován učitelem na gymnasiu v Plzni; raději mění s kolegou a pospíchá na Moravu. Nastupuje na gymnasium v Třebíči, kde se mu dostává zadostiučinění až 1893, že po dlouhé suplenutí se stává skutečným profesorem a zůstává zde až do své smrti. Na tomto gymnasiu působil až do roku 1909, kdy odchází na odpočinek. Poslední rok pro churavost, patrně slábnutí zraku, měl snížený počet hodin.

Uličný vždy horlivě sbíral v okolí svých působišť a prázdninových pobytů, jak o tom svědčí řada malakozoologických pojednání. Také udržoval styky nejen se všemi domácími, ale i s významnými zahraničními badateli svého oboru, tak známých jmen jako CLESSIN, HAZAY, SIMROTH, WESTERLUND a O. BOETTGER.

Svémi pracemi přispíval velmi pilně do Vesmíru, zvláště od roku 1886 zde vydal několik zdařilých přehledů na určování našich druhů měkkýšů, které byly doplněny názornými obrázky. Mnohé tyto články byly vlastně velmi dobrou přípravou k vydaným „Měkkýšům českým“ a také většina obrázků z Vesmíru byla převzata do této knihy. Toto velmi důležité období výzkumu českých měkkýšů je spjato se založením malakozoologické sekce při Klubu přírodovědeckém v Praze. Sekce byla ustavena roku 1889 a vedením pověřen studující medicíny Bohumil Klika. Ve XX. výroční zprávě Klubu za rok 1889 se dovídáme, že členové sekce platili měsíční příspěvek 10 krejcarů a členů bylo 23: Blažka, Jelínek, Kafka, Klika (ředitel sekce), Košťál, Kroupa, Laibner, Nejdí, Nosek, Paleček, Pátek (zapisovatel), Patz, Pavlis, Pecka, Pražák, Reisner, Řehák, Řezník, Svoboda, Šedý, Uličný, Uzel, Vařečka. Vystoupili s tímto programem: 1. Založit klubovní sbírku měkkýšů především českých, 2. pěstovat výměnu mezi jednotlivými členy, 3. sestavit co možno úplný seznam nalezišť všech druhů. Během prvního a velmi činného roku života sekce uspořádala 17 schůzí (většinou s přednáškami) a několik exkursí. Složení a počet členů sekce se pochopitelně každoročně pozměnil, nikdy během roku počet členů však nedosáhl padesáti. Jména hlavních reprezentantů této doby, během celého období existence jsou: J. Uličný, L. Duda, Č. Šandera, A. Kubes, B. Klika (dlouholetý ředitel sekce), O. Reisner, J. Vejnar, E. Šedý, J. Babor, J. Košťál, F. Jandečka, F. Blažka a sběratelé, sice literárně nezúčastnění,

ale velmi zasloužili: Nosek, Svoboda, Sekera, Wiesner, Winter, Ladman, Tocl, J. Janda, Sulc, Macner, Kopecký, Princ, Kučera, Vařečka, Petr, Beránek a mnoho jiných.

Během prvního roku sbírka sekce intenzivní činností členstva dosáhla již 300 čísel. Vznikla myšlenka výsledky sběratelské činnosti zpracovat ve formě samostatné publikace a tak byl požádán výborem Klubu tehdejší náš nejlepší malakozoolog profesor Josef Uličný v Třebíči, aby se ujal zpracování českých měkkýšů. A tak již roku 1892 přichází na svět první svazek „Měkkýšů českých“. V letech 1892—1895 vzniká malakozoologické dílo, které je dodnes citováno, ceněno a uznáváno. Obrázky byly pořízeny členem sekce, pražským kreslíčem F. Blažkou, ale z valné části napřed uveřejněny ve Vesmíru a pak zapůjčeny profesorem dr. Fričem. Korektury provedeny B. Klikou. Dílo vyšlo ve 4 sešitech, má 208 stran a 219 obrázků. Text i obrázky na tehdejší dobu jedinečné a dosahující úrovně s cizinou. Uličný se ve své ušlechtilosti zřekl 25 procent honoráře ve prospěch sekce, takže mu bylo vyplaceno pouze 172,07 zl., místo 236,75 zl. Honorář kreslíče byl 168,09 zl.

Ve 25. výroční zprávě Klubu komentuje vydání IV. části „Měkkýšů českých“ ředitel malakozoologické sekce B. Klika: „... Již šest let tiché, nepřetržité práce jest za námi; hlouček věrných členů sekce malakozoologické nejen že se stále udržuje v počtu neztenčeném, nýbrž potěšitelně vzrůstá, přispívaje ve spolku se sekci biologickou k oživení vždy nám příznivého Klubu přírodovědeckého. — Jeden z hlavních úkolů, které si sekce malakozoologická při založení svém vytkla, umožnit vydání požadavkům doby úplně vyhovující práce o české fauně měkkýší, jest — díky obětavosti Klubu přírodovědeckého a laskavosti slovutného jeho protektora vyplněn...“ — Je dnes nepochopitelné, proč do díla tak významného nemohlo být zahrnuto i území sousední Moravy a Slezska, odkud měl Uličný velké sběry, jak ostatně na tento fakt upozornil již Bayer (1914).

Jaké byly osudy sbírky malakozoologické, podle níž byli „Měkkýši čeští“ napsáni? Sbírká vznikla, jak již bylo řečeno, z nadšené sběratelské činnosti členů sekce a v roce 1894 byla uložena již v samostatné skříni a čítala 420 položek (byly zastoupeny i druhy mimočeské!). Sekce ve snaze podpořit větší zájem o malakozoologii sestavovala z duplikátů malé sbírky „Měkkýši čeští“, jakýsi doplněk ke stejnojmenné knize, v počtu asi 60 druhů, a prodávala je školám. Později byl vydán i doplněk vzácnějších druhů. Podle výkazů činnosti v různých výročních zprávách Klubu víme, že několik kolekcí bylo vskutku prodáno a snad na některé škole se najdou trosky. Na žádost J. Kamenického byla sestavena kolekce českých druhů pro muzeum v Čáslavi. Po první světové válce, když byl Klub zlikvidován, stávající malakozoologická sbírka se dostala přičiněním prof. dr. Z. Frankenbergera do Národního musea.

Osudy malakozoologické sekce Klubu nebyly trvalé. V roce 1896 nastoupil za ředitele sekce V. Zavadil za odstoupivšího J. Babora. V roce 1899 již ve výročních zprávách Klubu není o sekci zmínky, malakozoologická sekce se po desetileté činnosti rozešla.¹

Vidíme, že profesor J. Uličný v době největšího rozvoje malakozoologické sekce Klubu přírodovědeckého byl již zkušeným badatelem, sídlil v Třebíči a jen knižně zpracoval faunistické výzkumy členů sekce.

Uličný sbíral především na Moravě, podle svých kantorských míst, tak vznikla poměrně rozsáhlá sbírka, kterou v závěru své malakozoologické činnosti zpracoval ve dvou rozsáhlejších pojednáních — „Hrachovkovití mlžové moravští“ (1894) a „Příspěvek ku poznání rozlohy plžů na Moravě“ (1896). Sbírkou svou ještě na

¹ V roce 1913 obnovili Babor s Frankenbergem a Petrbokem malakozoologickou sekci v Klubu, ale ta už nikdy nedosáhla toho rozvoje a té činnosti jako sekce první, a první světová válka ji definitivně zlikvidovala — profesor dr. Z. Frankenberger, in litt. 16. září 1963.

sklonku života věnoval muzeu v Brně, kde je dodnes. Patrně v neztenčeném rozsahu a ve stejných krabičkách, uložená v entomologickém oddělení Moravského muzea. Ke konci života se svěřuje v dopise profesoru E. Bayerovi: „...Malakozologii jsem už docela pověsil na hřebík. Zde u Třebíče je kraj na měkkýše chudý, a za ta léta, co tu jsem, dávno jsem všechno prolezl, tak že už zde nic nového nenajdu. Dal jsem se teď na kamení...“ — a opravdu se dal do sbírání a pořádání mineralogických sbírek.

Profesor Uličný byl statné vyšší postavy s prošedivělou brádkou, nesmírně klidný, ba pomalý a nikdy se ničím nerozčilil. Jeho šedivě modré oči byly bystře pozorné a všeho si všímající. Vždy usměvavá a klidná tvář s dobrou náladou. Mluvil pomalu, klidně a mnoho nežertoval. Chodil vždy pečlivě oblečen.

Jako učitele měli žáci profesora Uličného upřímně rádi, dodnes na něho vzpomínají s úctou a vybavují si ho mezi prvními profesory svých gymnasiálních let. Měl výborné a názorné metody vyučovací a také dovedl nadchnout žáky pro poznání přírody. Není také známo, že by u něj někdo propadl. Stejně oblíben byl u třebíčských občanů. Povahově byl neobyčejně skromný, přímý a nerad snášel veřejné pochvaly. V gymnasiu zapůsobil na mnohé mladé lidi tak, že si vyvolili přírodovědecké bádání životním povoláním. K nejvýznamnějším patří: ředitel Rudolf Dvořák — botanik a zasloužilý badatel Mohelenské stepi; dr. Radim Nováček — algolog; dr. Richard Picbauer — fytopatholog; akademik Sylvestr Prát — rostlinný fyziolog; dr. Jindřich Suza — lichenolog; dr. Jan Švábeník — zoolog; profesor dr. Jan Zavřel — zoolog.

Po celou dobu působení v Třebíči bydlil v třebíčské čtvrti v Podklášteří, v prvním patře hostince „U rakouského císaře“. Měl dvě děti, Ludmilu a Jaroslava. Věnoval se i zahradničení, s oblibou při tom pokouje z krátké dýmky.

Po malakozologickém prozkoumání Třebíčska se věnoval mineralogii. S tehdejším ředitelem valdštejnského třebíčského panství Arnoštem Hanischem, s nímž jej poutalo přátelství, podnikal ve zvláštním několikasedadlovém kočáře sběrné cesty po okolí, i několikadenní. Místní lidé tomuto dopravnímu prostředku říkali „stříkač“. Jednou si zajeli až do Alp. Sbírky byly hlavně uloženy ve velké Hanischově sbírce, která byla vystavena v zámecké budově. Část sběrů měl pak profesor Uličný v kabinetní sbírce gymnasia. Hanischova sbírka je zčásti v Moravském muzeu v Brně, Národním muzeu a v Západo-moravském muzeu v Třebíči. Na 6000 různých minerálů rozdali školám.

Bibliografie

- 1877: Zoologický výlet v zimě. — Vesmír, 5 162—163; 174—176.
1878: Helminthologische Beiträge. — Troschel's Archiv für Naturgeschichte. Beiträge zur Helminthologie, p. 211.
1879: Cizopasníci mlžů v Čechách a na Moravě. — Vesmír, 8 (3):31—33; (5):55—59 (1878); (7):75—76 (1879).
— O parasitech ve vejcích slmáků. — Ibidem, 8 (12):138—140.
1880: Seznam měkkýšův u Tábora žijících. — Ibidem, 10 (4):45.
1881: Kolik druhů vřetenatek (Clausilii) žije na zemi? — Ibidem, 10 (19):228.
— Hora Hády u Brna. — Ibidem, 11 (4):40—42.
1882: Systematický seznam měkkýšů okolí Brněnského. — Program c. k. vyššího českého gymnasia v Brně na konci školního roku 1881—1882; p. 3—22, 1 tab. Brno.
— Nové vědomosti o Najadech. — Vesmír, 11 (12):134—135.
1883: Bericht über eine neue Varietät von Vitrina pellucida Müll. — Malakozologische Blätter, N F., 6:200—203.
1884: Bericht über die bei Brünn gesammelten Myriopoden. — Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn (1883), 22 (1):17—21.

- 1885: Ueber *Helix clessini* sp. n. — *Malakozologische Blätter*, N. F., 7:1—8.
 — Beitrag zur Kenntnis der Molluskenfauna von Mähren. — *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* (1884), 23 (1):155—172.
- 1886: Ze života měkkýšův. — *Vesmír*, 15 (11):126—127.
 — Hlemýžď, jenž „zpívá“. — *Ibidem*, 15 (12):143.
 — Vrchy Palavské na Moravě a jejich poměry malakozologické. — *Ibidem*, 15 (19):218—219.
 — Dodatkem k článku „O okružance“. — *Ibidem*, 15 (23):275.
 — Naše jantarky. — *Ibidem*, 16 (4):44—45.
- 1887: Devět nových měkkýšů českých. — *Ibidem*, 16 (10):111—112.
 — Chlupáči mezi našimi měkkýši. — *Ibidem*, 16 (12):139—140.
 — Vřetenatky (*Clausilie*) českomoravské. — *Ibidem*, 16 (14):159—160; (16):183—184.
 — Víčkatí plžové českomoravští. — *Ibidem*, 16 (18):211—213.
 — Fauna rakousko-uherských měkkýšů sestavuje S. Clessin. — *Ibidem*, 16 (22):260—261.
- 1888: *Hyalina inopinata* n. sp. — *Malakozologische Blätter*, N. F., 10:112—114.
 — Ueber die Mundwerkzeuge von *Ancylus fluviatilis* und *Velletia lacustris*. — *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* (1887), 26:120—123.
 — Plžové nazí. — *Vesmír* 17 (2):18—19; (4):43—44.
 — O vývoji ústrojů rozplemeňovacích a rozmnožování se slimáka hladkého (*Agriolimax laevis* MÜLL.) uveřejnil dr. H. Simroth etc. — *Ibidem*, 17 (10):117—118.
 — Oblovky a hladovky (*Cionella* JEFFR. a *Buliminus* EHRBG.) — *Ibidem*, 17 (12):138—139.
 — Plžové polonazí. — *Ibidem*, 17 (14):164.
 — Rod plovatek (*Limnea* LAMARCK). — *Ibidem*, 17 (22):259—260.
 — Skupení hlemýžďů vícepáskových. — *Ibidem*, 18 (2):19—21; (4):43.
 — Nové objevy z fauny českých měkkýšů. — *Ibidem*, 18 (3):34.
- 1889: Zweiter Beitrag zur Kenntniss der Molluskenfauna von Mähren. — *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* (1888), 27:37—53.
 — Plžové na levo točení. — *Vesmír*, 18 (8):92—93.
 — O albinismu u plžů. — *Ibidem*, 18 (10):118—119.
 — Hlemýžďi ze skupiny *Campylea* BECK. — *Ibidem*, 18 (11):124.
 — Skelnatky (*Hyalinia* ALBERS). — *Ibidem*, 18 (14):162—163.
 — Ještě několik hlemýžďů z rodu *Helix*. — *Ibidem*, 18 (17):200—201.
 — V 62. svazku (r. 1889) „*Zeitschrift f. Naturwiss.*“ uveřejnil dr. H. Simroth... — *Ibidem*, 18 (22):261—262.
 — Naše vrásenky (*Patula* HELD). — *Ibidem*, 18 (23):270—271.
- 1890: Die Molluskenfauna der Umgebung von Prossnitz in Mähren. — *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* (1889), 28:122—129.
 — Jak určit zrnovky českomoravské? — *Vesmír*, 19 (11):127—129.
 — Okružáci (*Planorbis* GUETT.). — *Ibidem*, 19 (17):199—200; (18):213.
 — Klíč k určení rodů plžových z fauny českomoravské. — *Ibidem*, 19 (19):218.
 — Měkkýšové vysočiny českomoravské (se strany české). — XV. Výroční zpráva cís. král. státního vyššího gymnasia v Německém Brodě na konci školního roku 1890, p. 3—27. Německý Brod.
- 1891: Škeble českomoravské. — *Vesmír*, 20 (5):52—54 (1890); (7):77—78.
 1892—95: Měkkýši čeští. 208 stran, 219 obr. Praha.
- 1894: Hrachovkovití mlžové moravští. — XVII. Programm c. k. státního gymnasia v Třebíči, na konci školního roku 1893—94, p. 3—18. Třebíč.
- 1895: Einige neue Formen der Mollusken-Fauna von Böhmen. — *Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn* (1894), 33:107—108.

1896: Příspěvek ku poznání rozlohy plžů na Moravě. — XIX. Programm c. k. státního gymnasia v Třebíči, na konci školního roku 1895—96, p. 3—24. Třebíč.
— Lišejníky sebrané v okolí Třebíče. — Ibidem, p. 24—27.

Literatura:

- BAYER, E., 1914: Josef Uličný. — Příroda, 12 (6):242—244.
Czw (CZWETLER, F. ?), 1913: Prof. Jos. Uličný. — Věstník Klubu přírodovědeckého v Prostějově, 16: nestránkováno.
FRANKENBERGER, Z., 1915: Česká malakozoologie. Črta historická a programová. — Časopis Musea Království českého, 89:203—207, 343—348.
KOREC, J., 1910: Školní rada Josef Uličný. — XXIII. Programm c. k. státního gymnasia v Třebíči na konci školního roku 1909—1910, p. 33—37. Třebíč.
KRATOCHVÍL, A., 1921: Hrstka vzpomínek na naše profesory (1901—1909). — Památník vydaný na oslavu 50. výročí gymnasia a 25letého jubilea Akademického feriálního klubu v Třebíči, p. 98—101. Třebíč.
Mimo těchto článků použito 1.—41. Výroční zprávy Klubu přírodovědeckého v Praze za rok 1873 až 1911. Také jsem obdržel řadu vzpomínkových dopisů od bývalých žáků prof. J. Uličného, kterých zde bylo použito.

ZUSAMMENFASSUNG

Prof. Jos. Uličný (19. 4. 1850 — 8. 7. 1913) ist der Begründer der tschechischen Malakozoologie. Er war Gymnasialprofessor und befasste sich sein ganzes Leben mit der faunistischen Erforschung der Weichtiere in Böhmen, Mähren und Schlesien. Sein bedeutendstes Werk ist das Buch: „Měkkýši čeští“ (Die Böhmische Weichtiere), Prag 1892—95, 208 S., 219 Abb. Das Belegematerial zu diesem Buch befindet sich in den zoologischen Sammlungen des Nationalmuseums in Prag. Die Sammlung der Weichtiere aus Mähren und Schlesien befindet sich im Mährischen Museum in Brünn. Dem Artikel ist eine vollständige Bibliographie von Jos. Uličný beigelegt.

Emanuel Opravil:

STŘEDOVĚKÉ KONOPÍ

Při archeologickém výzkumu středověkých objektů dochází v našich městech k zajímavým nálezům zbytků rostlin: semena, plody, zbytky dřev apod. V Holešově v r. 1902 byla při stavebních úpravách v domě č. 51 na náměstí (tzv. Riemerův dům) nalezená keramika a ve zlomku jedné nádoby se zachovaly zbytky semen (uloženo v Městském muzeu v Holešově, č. 1393). Podle sdělení pracovníků muzea J. Svátka a J. Doležala jde o keramiku z konce 16. stol. V předloženém vzorku semen bylo shledáno konopí (*Cannabis sativa*), celé nažky i drť. Příměs cizích druhů rostlin nebyla zaznamenána.

Nálezy nažek konopí jsou poměrně vzácné a proto si zaslouží naší pozornosti. Nažky nalezené v Holešově jsou zuhelnatělé a celý vzorek předložený k analýze vážil 1 g. Obsahoval asi 50 celých nažek, jejichž rozměry se pohybovaly v rozmezí: Výška od 2,8 mm do 4,2 mm; šířka od 2,0 mm do 3,4 mm; tloušťka od 1,9 mm do 2,6 mm. V připojené tabulce jsou pro srovnání uvedeny údaje o 20 nažkách.

3,8×2,7×2,4 mm	3,4×2,6×2,3 mm
4,6×3,5×2,4 mm	3,0×2,5×2,2 mm
3,7×2,9×2,1 mm	3,5×3,0×2,2 mm
4,0×2,7×2,4 mm	4,0×3,0×2,7 mm
3,9×2,4×2,0 mm	3,0×2,4×1,9 mm
3,5×3,0×2,2 mm	4,2×3,4×2,3 mm
4,0×3,0×2,4 mm	4,6×3,4×2,6 mm
3,8×3,0×2,0 mm	4,2×2,8×2,0 mm
3,9×2,9×2,0 mm	3,6×2,5×2,2 mm
3,4×2,6×2,2 mm	3,7×3,0×2,3 mm

Velikost nažek dnes pěstovaného konopí je větší, výška od 3,9 mm do 5,6 mm, šířka od 3,0 mm do 4,0 mm, tloušťka od 2,6 mm do 3,5 mm (M. LHOTSKÁ 1957). Rozdíly ve velikosti mezi středověkými a dnešními nažkami konopí nejsou příliš velké.

Konopí bylo na Moravě nalezeno zatím jen ve slovanských objektech v Kloboukách u Brna (Z. TEMPÍR 1963) a nevelký počet nažek zjistil autor v materiálu, získaném při výzkumu středověkých vrstev v Olomouci (Školní ulice) (E. OPRAVIL in litt.).

Literatura:

LHOTSKÁ M. (1957): Určování semen a plodů v zemědělské praxi.

OPRAVIL E. (in litt.): Rostliny ze středověkých nálezů v Olomouci.

TEMPÍR Z. (1963): Nejstarší doklady o počátcích pěstování konopí v Evropě. Len a konopí 3:73—80.

Legenda k obrázkům:

1. Nový špitál v l. 1758—1785 v Universitní ul. č. 7. Boční průčelí od Michalského výpadu. Foto z r. 1904 před odbouráním.

2. Nový špitál v l. 1758—1785 v Universitní ul. č. 7. Uliční průčelí. Foto z roku 1904 před odbouráním.

(Oba snímky k článku J. Kšíra.)

3. Prof. Josef Uličný (* 19. 4. 1850 v Bedihošti u Prostějova, † 8. 7. 1913 v Třebíči.

4. Profesorský sbor gymnasia v Třebíči r. 1903. Prof. J. Uličný — první sedící zleva.

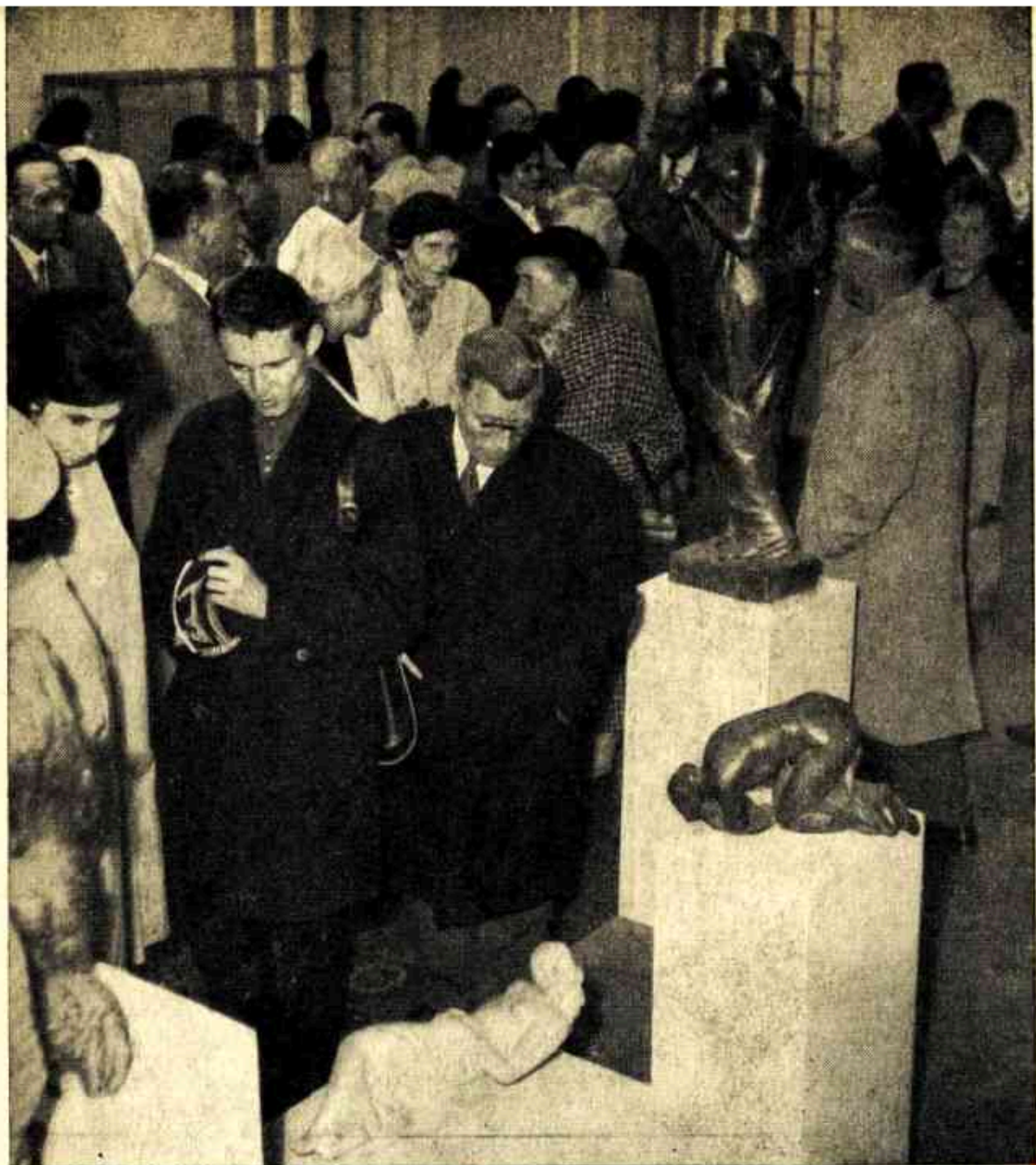
(Oba snímky k článku I. Flasara.)

5. Záběr z vernisáže výstavy K. Lenharta (návrh a provedení arch. inž. Zd. Hynek) ve VÚ v Olomouci, v květnu 1964. (Foto J. Juryšek.)

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, vydává VÚ Olomouc, nám. Republiky 6. Řídí dr. Boh. Šula, grafická úprava Ot. Lenhart. — Tisknou Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 12, Olomouc, Leninova 15. — Povoleno OŠK ONV v Olomouci, čj. škol/456-6-59/64-Šn. © Vlastivědný ústav Olomouc.

T-07*40988

Umění a kultura jsou v současných podmínkách mnohostranného rozmachu kulturní revoluce nezbytnou součástí života a přirozenou potřebou stále širších vrstev pracujících.

Ze zasedání ÚV KSČ v prosinci 1963.